

Brihad jatakam

बृहज्जातकम्

9/8 ✓

~~2109~~

6011

11

बृहज्जातकम्

126

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीवेङ्कटेशाय नमः ॥ ॥ श्रीशारदा
 गुरुभ्यो नमः ॥ ॥ श्रीमार्तण्डेश्वराय नमः ॥ ॥ श्रीमहालक्ष्म्ये
 नमः ॥ ॥ श्रीसोमेश्वराय नमः ॥ ॥ श्रीरेणुकाय नमः ॥ ॥
 श्री ॥ ॥ समस्तहोराशास्त्रप्रवर्तकपुरातनाचार्यभ्यो नमः
 ॥ ॥ श्रीनारायणाय नमः ॥ ॥ श्रीनृसिंहाय नमः ॥ ॥

॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्री

॥ श्रीगणपतये नमः ॥ ॥ ब्रह्माजशंकररविंदुकुजज्ञजीवशुक्ला
 कर्कपुत्रगणनाथगुरुन्यायम्यायः संग्रहोर्ककरलाभविवर्धबुधेशवं
 तिकस्य तमहं विरणे मिह स्तं ॥ १ ॥ यथा स्तं सविता चकार विपुलेः
 स्कंधः स्त्रिभिर्ज्योतिषंतस्य स्थितिभया लुनः कलियुगे संश्रित्य
 यो भूतलं ॥ भूयः स्वल्मतरे वराहमिहिरव्याजेन सर्वव्याधिस्थं यं
 प्रवदंति मोक्षकुशला तस्मै नमो भानवे ॥ २ ॥ वराहमिहिशे दधौ सु
 बहुभेदततो या कुले ग्रहर्क्षगणयादसि प्रचुरयोगरत्नोज्वले ॥
 भ्रमंति परितोपलालघुधियो र्धलुब्ध्यास्तबकरो मिव वृत्तिषु वं
 निजधिया मत्रोपलः ॥ ३ ॥ ॥ इह शास्त्रकानि संबंधाभिधे
 मप्रयोजनानि भवन्तीत्युच्यंते ॥ वाच्यवाचकलक्षणसंबंधः ॥

बृहज्जा०

१

वाच्योर्थोवाचकः शब्दः॥ अथवोपायोपेयं लक्षणसंबंधः॥ उपायस्ति
दंशास्त्रमुपेयज्ञानं॥ अथच॥ आब्रह्मादिविनिस्तवेदांगमिति संबं
धः॥ रात्रिस्वरूपं होरादेवकाणनवांशदादशांशत्रिंशद्भागपरिज्ञानं ग्र
हस्वरूपं ग्रहराशिबलाबलं वियोनिजन्माधानपरिज्ञानं जन्मकाल
विस्मापनप्रभावकथनमायुर्दायदशांतर्दशाष्टकवर्गकर्मजीवरा
जयोगचंद्रयोगनाभसयोगद्विग्रहादियोगप्रवृज्यराशिफलदृष्टि
फलभावफलाश्रयफलप्रकीर्णनिष्टयोगस्त्रीजातकनिर्याणनष्ट
जातकदेवकाणगुणस्वरूपमभिधेयं लोकानांप्राक्कर्मविपाकव्यं
जकलं प्रयोजनं प्रयोजनं सत्यात्रभुभाभुभकथनादिहलोकपरलो
कस्थितिरिततिवाप्रयोज्यं॥ किमेविरुक्तैरित्यत्रोच्यते॥ यस्मान्न-

टीका

१

एतं संबन्धभिधेयप्रयोजनकथनाष्टास्त्रविषये श्रद्धजायत इति ॥
तथा चोक्तमाचार्यैः ॥ सिद्धिः श्रोतृप्रवृत्तीनां संबन्धः कथनाद्यतः ॥ त
स्मात्सर्वेषु शास्त्रेषु संबन्धः पूर्वमुच्यते ॥ किमेवात्राभिधेयं स्यादि
तिष्टेष्टस्तुकेनचित् ॥ यदि न प्रोच्येत तस्मै फलं शून्यं तु तद्भवेत् ॥ स
र्वस्येव हि शास्त्रस्य कर्मणो वाथ कस्यचित् ॥ यावत्प्रयोजनं नोक्तं ता
वत्केन न गृह्यते इति कस्यास्मिन् शास्त्रे अधिकार इत्युच्यते ॥ द्वि
जस्येव यतस्तेन षडंगो वेदोध्यतव्यो ज्ञातव्यश्च ॥ काव्यगानीत्युच्य
ते ॥ शिक्षाकृत्यो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषांगतिः ॥ छंदसो लक्ष
णां चैव षडंगो वेद उच्यते इति सतामयमाचारो यथा शास्त्रप्रारंभेष्टा
भिमतदेवता प्रसादात्तत्र नमस्कारेण तस्तुत्या वा तद्भक्तिविशे

षण्णवाभिप्रेतार्थसिद्धिं वांछन्ति ॥ तदयमावांत्तिकाचार्यवराहमिहि
 रोमगधद्विजोकीलुब्धावरप्रसादेज्योतिःशास्त्रं संग्रहहतद्रुणि
 तस्कंधादनंतरं होरास्कंधंचिकीर्षुरशेषविद्मोपशान्तयेभगवतः
 सूर्यादामगामिनीवावुसिद्धिं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ १॥ मू
 र्तिवेषरिकल्पितः शशभृतो वर्त्मा पुनर्जन्मना मामेत्यात्मविदां
 क्रतुश्च यजतां भर्ता मरज्योतिषां ॥ लोकानां प्रलयोद्भवस्थिति वि
 भुश्चानेकधा यः श्रुतौ वाचनः सददात्तनेककिरणः स्त्रैलोक्यदी
 पोरविः ॥ १॥ ॥ सरविः भगवान्नादित्यः अस्माकं वाचंगिरंद
 दातुप्रयच्छतु कीदृशोरविरनेककिरणः प्रभूतरश्मिः सहस्ररश्मि
 रित्यर्थः ॥ त्रैलोक्यदीपः स्त्रैलोक्यं भूभुवस्वरादित्यं रव्यं तत्रदीपः ॥

४०

३

तद्वितीयाधुपाठः॥ तथा पुनर्जन्मनां॥ न पुनर्जन्म एषां ते अपुनर्जन्मा
नः॥ मुक्तास्तवां त्वर्ममार्गः॥ मोक्षद्वारमित्यर्थः॥ यतो द्विविधो मा
र्गः॥ देवयानाख्यः पितृयानाख्यश्चात्र पितृमानमार्गश्चंद्रमा
येन स्वर्गगामिनः स्वर्गगच्छति॥ मोक्षद्वारं सूर्यः यतः सूर्यमंडलं
भित्ता मोक्षाभाजो गच्छति॥ तथा च भगवान्यासः॥ स्वर्गद्वारं
प्रजाद्वारं मोक्षद्वारं त्रिविष्टय इति॥ आत्मेत्यात्मविदामिति॥
आत्मानं विदंतीत्यात्मविदः योगिनः॥ तेषां स एवात्मा॥ चित्तं
तेजो रूपं हृदयांतरे स्थितः॥ तथा च श्रुतिः॥ सूर्यात्मा जगत्स्थु
षश्चेति॥ जगतो जंगमस्य तस्थुषः स्थावरस्य क्रतुश्च यजतां य
जमानानां स एव क्रतुः यज्ञः यत उक्तं अग्नौ यश्चाहुति सम्यगा

३

दित्यमुपतिष्ठति॥ आदिसाज्जायते वृष्टिः॥ वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति
॥ अथ भर्तारमज्योतिषां अमरा देवाः जोतां विग्रहनक्षत्रादीनि
तेषां भर्ता प्रभुः॥ प्रधान इत्यर्थः॥ यतः सर्व एव देवयो न यस्तस्यो
पजीवनं कुर्वन्ति॥ ग्रहनक्षत्राणां केवलं तद्वशेन नित्योदयास्तम
याः॥ यत उक्तं॥ तेजसा गोलकः सूर्यो ग्रहरक्षोण्यं बुगोलकाः प्र
भावन्तो हि दृश्यं ते सूर्यरश्मिः सुदीपिता इति॥ एवं गुणाधिष्ठा
दमरज्योतिषां प्रभुः॥ लोकानां प्रलयोद्भवस्थिति विभुदिति॥ लोका
भूर्लोक आदयस्तेषां प्रलये विनाशे उद्भव उप्तौ पालने प्रभु विश्रु
ता भगवतः॥ अतीतवर्तमानाभाविकालत्रयपरिच्छेदचिह्नभू
तत्वात्॥ चरादेवधारणो॥ आने कथायः श्रुतौ वेदे योनेकः प्र

६०

४

कारः पठ्यते ॥ तथा चोक्तं ॥ इदं मित्रमिषादिश्रुते ॥ अधुना स्य
शास्त्रस्य परप्रणीतत्वादनर्थक्यं परिजिगीषुस्तथान्यशास्त्रेभ्यो
गुणत्वं प्रदर्शयन्नुक्तार्थं लविक्रीडितेनाह ॥ ११ भूयोभिः पटुबुधा-
भिः पटुधियां होराफलज्ञस्येवाव्यायसमन्वितेषु बहुशः
शास्त्रेषु दृष्टेष्वपि ॥ होरातंत्रमहवप्रतरणे भग्नोद्यमानामहं
स्वल्पं वृत्तविचित्रमर्थबहुलं शास्त्रं पुवं प्रारभे ॥ २१ ॥ होरातंत्र-
महवप्रतरणे भग्नोद्यमानं शास्त्रं पुवं प्रारभे होरातंत्रमह-
र्णवो महासमुद्रः स्तस्प्रतरणे प्रतरविषये भग्नोत्साहनामाहं शा-
स्त्रं पुवं प्रारभं करोमि ॥ शास्त्रमेव हतः तं शास्त्रं पुवं तीति पूर्ण-
पारं गमनं माश्रुसंपादयति तथेदमतिहोरातंत्रमहर्णवप्रत

४

प्रकाशसाधर्म्यात् ॥ तथा मूर्तिलेपरिकल्पितः शशभृतः शशं प्राणि-
विशेषं विभर्ति धारयतीति शशभृच्चंद्रमाः तस्य मूर्तिलेशरीरलेप-
रिकल्पितपर्यंतस्थापितः ॥ यतो जलमयः श्वंद्रमाः दीप्तिशून्यः स्त-
स्मिस्तरणिः किरणं प्रतिपूला ज्योत्स्ना प्रसरविस्तारः यस्मादुक्तं
सलिलमये शशिनि रवे द्वाधितयो मूर्ध्नि तास्त्रमानो राक्षपयंति द-
र्घणो दरनिहता इव मंदिरस्यांतरतितथा च वेदेषु सुषुम्नः सूर्यरश्मि-
श्वंद्रमा इति शशिभृतो महादेवदेवस्य मूर्तिलेपरिकल्पितो सौभग-
वानहमूर्तिः ॥ ३० च ॥ स्वात्मंडुमरुदर्वमहीपयोभिः स्थाभिरेव तनु-
भिरिति महेशमूर्तिः ॥ क्षितिजलपवनहुताशनतपनगगनचंद्रमा-
ख्याः इत्यष्टौ मूर्तयः ॥ तस्य माहेश्वरी मूर्तिः सूर्य इत्यर्थः ॥ शशिभृ-

रणेद्यमानामपीत्यसापुवेनसाधर्म्येनहेतेहोरातंत्रमहर्णव
प्रतरणेभग्नोद्यमानामित्याचाह॥भूयोभिरिति॥भूयोभिःव
हुतरेःकिंभूतैःपट्बुद्धिभिःचतुरप्राज्ञाःतेशास्त्रेषुदृष्टेषुविर
चितेष्वपिसत्सुतेषुशब्दन्यायमीमांसाःशब्दोअर्थवानून्याय
मीमांसाःसमन्वितेषुयुक्तेषुपट्धियांहोराफलज्ञप्तयेहोरा
फलंतस्यज्ञप्तिःतत्फलंभुभाभुभंतद्ज्ञानायकिंभूतंशास्त्रपु
वंस्वल्पंलघुग्रंथं॥वृत्तंविचित्रं॥वृत्तैःशार्दूलविक्रीडप्रभृति
भिर्विचित्रैरम्यं॥तस्मात्स्वल्पार्थतएवास्यगुणत्वापतःस्तथा
मप्युद्यमानभंगोनभवतिस्वल्पमनेनग्रहणधारणसुखता
प्रदर्शयति॥ननुस्वल्पाशास्त्रस्याल्पार्थत्वएवभविष्यतीत्या

६०

५

त आह ॥ अर्थ बहुलं बहुभिधेयं शास्त्रं प्रारभे प्रवृत्तिस्वल्पं
 लघुवृत्तमदीर्घं विचित्रं रम्यं अर्थ बहुलं चित्रपरिपूर्णं सुखावहं
 ॥ ॥ अधुना शास्त्रस्य प्राकृतकर्मविपाकव्यंजकत्वं वर्णद्वयप
 रिहारेण शब्दव्युत्पत्तिप्रदं प्रतिज्ञादर्शयामिंद्रवज्रयाह ॥ ॥ हो
 रस्य होरात्रविकल्पादिमेकैवांशंतिपूर्वापरवर्णलोपात् ॥ क
 र्माजितं पूर्वभवेत्सदा दीयतस्य पत्तिं समन्वितं ॥ ३॥ ॥
 होरा र्थं शास्त्रं होरा नाम होरात्रविकल्पादिमेकैवांशंति ॥ अहश्च रा
 त्रिश्च अहोरात्रिशब्देनोच्यते ॥ मेषादयो द्वादशलग्न्या अहोरा
 त्रांतर्भूताः लग्नस्य च कालवशात् ज्ञानं ॥ अतो होराश्रयत्वात् तेन
 एव होराशब्दो व्युत्पाद्यते ॥ एतदाचार्यस्याभिप्रेतं ॥ यतः परमत

५

तच्छाश्वभं ज्ञात्वा शांत्यादिभिरुपशमवत् ॥ तथा च पवनेश्वरः ॥
 यद्वद्विधाने नियतं प्रजानां ग्रहर्क्षयोगप्रभवप्रसूतो ॥ भाग्या
 नितानां यभिश्चाद्यंतिवर्तानियोगेति दृशानराणां ॥ तदप्य
 भिज्ञेद्विधिं निरुक्तं स्थिरशमोत्पत्तकसंज्ञं च ॥ कालक्रममाज्ज्ञा
 तकनिश्चितं यत्र मोचिसर्पिः स्थिरमुच्यते ॥ तस्य ग्रहाणां प्र
 यितानियानि स्थानानि जन्मप्रभवानि सद्भिः ॥ तेभ्यः फलं च
 रग्रहक्रमस्थादद्युःपदोत्पत्तिकसंज्ञं तत् ॥ अनेन अस्थिरां
 त्यादिभिरुपशमनः प्रदर्शितो भवति ॥ उक्तं च ॥ हन्यते दुर्बलं
 देवं पौरुषेण विपश्चितेति ॥ ॥ अधुना व्यवहारादख्यं का
 लारख्यस्य पुरुषस्य मेषादिराशिपूर्वकं शिरःप्रभृत्यंगवि

भागशार्ङ्गलविक्रीडितेनाह ॥ कालागानिवरांगमाने मुरोहको उवा
 से ॥ भूतो वस्तिर्व्यजन मूरुजानु युगले जघंतो द्विद्वया ॥ मेषाश्चीप्रथ
 मानवक्षचरणाश्चक्रस्थिताराशयो राशि क्षेत्रग्रहक्षयानि भव
 नं चैकार्थसंप्रसयाः ॥ ४ ॥ ॥ कालस्यांगानिकालांगानिते च मेष
 प्रथमराशयः नवर्क्षचरणाः नवभिनक्षत्रपादेः प्रमाणं अग्निप्रथ
 मा ॥ मेषप्रथमराशयो नवचरणैरिति अग्निना भरणी दक्षिणा
 पादमेषे इति ॥ अनेकसंस्थानामेषां राशिमां प्रदर्शनं भवति ॥ त
 त्रकालारख्यस्य वरांगशिरो मेषः ॥ आननं मुखं दृष्टुः उरो वक्षो मि
 थुनः हृदयं कर्कः कौमुदरं सिंहः वासो भ्रुकटिः कन्या वस्तिर्नाभिव्यं
 जनयो रंतरं तुला ॥ व्यंजनयेन पुंस्त्वव्यज्यते लिङ्गं दृष्टिः पुरुष

मलं धन्वी जानु युगलं मकरः जंघे कुंभः अंघ्रिद्वयं पादयुगलं मीनः
इति॥ तथा च वादरायणः॥ मेषः शिरोधवदनं वृषभो विधातुर्वक्षोभ
वेनृमिथुनं हृदयं कुलीरः॥ सिंहस्तथोदरमथो युवतिः कटिश्वव
स्ति स्तलां भृदथमेहनमष्टमः स्यात्॥ धन्वी रात्र्योरुयुगलं मक
रो जानुद्वयं जंघाद्वितयं कुंभपादौ मह्यद्वयं चेति॥ प्रयोजनं जन्मका
ले यो राशिः पापग्रहकोतः सकलारव्य पुरुषस्य यस्मिन्नंगे स्थितः
तत्रा गजातस्योपधातो वक्तव्यः॥ यत्र सौम्यस्थितस्तत्र पुष्टिरिति
॥ तथा च सारावल्या॥ कालनरस्यावयवाः पुरुषाणां कल्पयेत्
सर्वकाले॥ सदसद्ग्रहसंयोगात्पुष्टाः सोपद्रवाश्चाक्षेत्रं च क्रक्षं च
ग्रहचोभंचा तानि राशिक्षेत्रग्रहक्षभानि भवने च गृह्णाद्भव

प्रसिद्धः। अनुमतमिति तथा सारावल्या॥ आद्यंतवर्णलोपाक्षोरा
स्माकं भवत्येहोरात्र॥ तत्प्रतिबध्यः सर्वो ग्रहः भगणश्चित्ते यस्मात्
किमस्य प्रयोजनमित्यताह॥ कर्मार्जितं पूर्वभवेत्सदादि। पूर्वभवे प्राग्
जन्मन्यनिसयदादि शुभमशुभं कर्मार्जितं तस्य पंक्तिपाकसम्यग्य
तत्किंप्रकटीकरोति॥ तथा च स्वल्पजातके॥ यदुपचितमन्यजन्म
निशुभाशुभं तस्य कर्मणः प्राप्तिः व्यजयति तत्रास्त्रमेतत्तम
सिद्ध्यापि दीपद्वयं॥ ननु शुभस्याशुभस्य वावस्यः भाविनः
किं व्यक्तं॥ उच्यते द्विविधं शुभाशुभं दृढकर्मोपाजितं अदृढकर्मो
पाजितं च॥ अदृढकर्मोपाजितस्य दशाफलपाकक्रमेण व्यतिः॥
अशुभदशाफलज्ञात्वा दशादिपरिहारः कर्तव्यः॥ शुभं ज्ञात्वा यत्रा
देरतिशयेन यानं अदृढकर्मोपाजितस्याष्टकवर्गेन फलव्यतिः॥

नग्रहणेसिपीतिराशिक्षेत्रमित्यादि॥ एषांचप्रत्येक राशिरितिसंज्ञा
तस्यैवपर्यायनामानि॥ क्षेत्रं। ग्रहं। त्रक्षं। अंच। राशिश्च। द्वेसुनर्भये
नं ग्रहणं कृतं तत्सर्वेषां ग्रहपर्यायाणां ग्रहणार्थं॥ त्रक्षत्वादपि भग्न
तोसिद्धे यत्पुनर्भग्रहणं तेनेतद्दर्शयति॥ यत्रतत्रहोराशास्त्रेभग्न
हणमृक्षग्रहणं वातत्रतत्रशशेरेवग्रहणं स्यात्तमनतुनक्षत्रस्य॥ ए
तेराश्यादयः शब्दा एकार्थसंमत्यया एकार्थाभिधायिका इत्यर्थः॥ ॥
॥ ॥ अधुना राशीनां स्वरूपविज्ञानं वसंततिलकेनाह॥ ॥ मत्स्यो
घटीनृमिथुनं सगदं सवीणं चापीनं राश्वजघनेनामकेशमृगास्यः।
तौलीससस्यदहनापुवगाचकन्याशेषाः स्वनामसदृशाः स्वचरा
श्चसर्वे॥ ५॥ ॥ मत्स्योमीनराशिः मत्स्यद्वयमन्योन्यपुष्पाभिमुखं

८०

टीका

तस्यैवोभयोदयित्वा लग्नं समे सुभयतः पृथुरो मयुग्मभिः। घटीकुं
भः स्कंधा सत्कृतिरुद्यतः पुरुषः कुंभः मिथुनो नृमिथुनं नो मिथु
नं स्त्रीपुंसौ तं मिथुनं। सगदं सवीणां पुमान् सगदः स्त्री सवीणा
चापी नरो श्वजघनः धन्वी राशिः चापी विद्यमान धन्वी नरो अ
श्वजघनो अश्वस्य तुरगस्य जघनयस्या सा अश्वजघनः चतु
ष्पाद इत्यर्थः॥ मकरो मृगास्यः॥ मकरो राशि मकर एव स च मृगा
स्यः मृगमुखः॥ तोलीत्यादि तुला विद्यमान स्रुला पुरुषः॥ कुंभ्या
कुमारी प्रवर्गानो स्या सस्य दहना सस्यां निदहनश्च सस्य द
हनो तो विद्यते यस्याः सा सस्य दहना। शोषाः स्वनाम स दृशाः शो
षा शायः मेखक कंट सिंह वृश्चिकाः स्वनाम स दृशाः स्वसंज्ञा वे

६०

९

मानोजलचर इति ॥ तथा च यवनेश्वरः ॥ आद्यस्मृतौ मेषसमा
नमूर्तिः कालस्मृतौ स्य मूर्ध्ना गदितः पुराणैः ॥ सो जाविका संच
रकंदरादिस्तेनाग्निधावाकररत्नभूमिः ॥ १ ॥ वषाकृतिस्तु
प्रथितो द्वितीयः सवक्त्रकण्ठायतनं विधातुः ॥ वनाप्रिसानुद्वि
पगोकुलानां कृषीबलानां मधिवसभूमिः ॥ २ ॥ वीणांगदां
नृमिथुनं तृतीयः प्रजापतेस्त्वं धनुजां सदेशः ॥ प्रनर्तको गा
यनशिल्पकस्त्रीर्क्रीडारतिद्युतविहारभूमिः ॥ ३ ॥ कर्कशकुली
राकृतिरंबुसंस्थो वक्षप्रदेशो विहितश्च धातुः ॥ केदावाणपु
लिनानि न स्य देवांगनारम्यविहारभूमिः ॥ ४ ॥ सिंहस्तत्रैले
हृदयं प्रदेशं प्रजापतेः पंचममातुरार्यो ॥ तस्या रवीदुर्गगुहाव

९

नादिव्याधावनीदुर्गवनप्रदेशः ॥ ५ ॥ प्रदीपिकांगुह्यकरेण कन्या
नोऽस्याजलेतिष्ठमिति ब्रुवंति ॥ कलार्थधीराजठरं विधातुः स
शाडवलस्त्रीरतिशिल्पभूमिः ॥ ६ ॥ वीथ्यांतुलापण्यधरो म
नुष्यः स्थितः सनाभिः कटिमध्यदेशः ॥ शुकार्थवीथ्यां पण्य
हनाथसार्थान्वितस्त्रेयोत्रनसस्यभूमिः ॥ ७ ॥ भवभेदमोदश्चि
कविग्रहस्तप्रोक्तः प्रभोन्मेदुगुदप्रदेशः ॥ गुहाविलश्च भ्रविषाभ्र
गुप्तिवल्मीककीटाजगशहिभूमिः ॥ ८ ॥ धन्वीमनुष्यो हयपश्चिमा
र्धसमादत्तभुवनप्रणेतुः ॥ समस्थितव्यस्तसमस्तवाजीश्र
राभ्रश्च भद्रज्ञरथाश्रभूमिः ॥ ९ ॥ मृगादभूमिं मकरो मृगाध्वो जा
तुप्रदेशं तमुशंति धातुः ॥ नदीवनारण्यसरोजरूपश्च भ्रादि

२०

१०

वासोदशमः प्रदिष्टः ॥ १० ॥ स्कंधे तुरितः पुरुषस्य कुंभोजं चोत्तमे
कादशमाहुराद्याः ॥ श्रुष्टो दकाधारकुजस्य पक्षिस्त्राशौ डिक्
द्युतनिवासभूमिः ॥ ११ ॥ जले तु मीनद्वयमंशशिशिः कालस्य
पादौ विहितौ वरिष्ठौ ॥ सुपुण्यदेवद्विजदेवतीर्थभूमिर्नदी
समुद्रांबुचयादिवासः ॥ १२ ॥ प्रयोजनहृत्तनष्टादिषु स्थानेषु
रिज्ञानं ॥ उत्तंचा ॥ शशिभ्यः कालदिग्देशा इति ॥ ११ अधु
ना शशिनवांशकदादशाधिपातकुबुदकेनाह ॥ ॥ क्षितिज
सिंहजलचंद्रविसेम्यसितावनिजाः सुरगुरुमंदसौरिगु
रवश्च गृहांशकपाः ॥ अजमृगतेलिचंद्रभवनादिनवांशवि
धेर्विनसमांशकाधिपतयः स्वग्रहक्रमशः ॥ ॥ क्षितिजा

१०

दिता कृतयः ॥ तद्यथा ॥ मेषो मेष एव ॥ वृषो वृषः कर्कटकुलीरो जल
चरप्राणी ॥ सिंहकेसरी ॥ वृश्चिको कीटजातिः ॥ तथा च सप्तः ॥ एषा
गोवृषभो वीणागदाधरमिथुनमंभसिकुलीरः ॥ सिंहः शैलेक
न्यानौस्थादीपसप्तस्य करपुरुषस्तलाधरो वृश्चिको धधन्वी
नरो हयांत्यार्धः ॥ मकरार्धमृगपूर्वकुंभी पुरुषो ज्ञेयो मीनः ॥
स्वचराश्च सर्वे ॥ सर्वे द्वादशराशयः स्वेषु स्वेषु स्थानेषु चरन्ति
॥ दृष्टा स्थाने निवासिन इत्यर्थः ॥ मेषवृषावरण्यो दिवा ॥ रात्रौ
ग्राम्यो ॥ मिथुने ग्राम्यः ॥ कर्कटे बुचरसिंह आरण्यः ॥ कन्याद
र्शितदेशविभागी ॥ तुला आयणविश्विकः ॥ श्वभ्रचाशी ॥ धन्वी
ग्राम्यः ॥ मकरपूर्वभागः ॥ आरण्यः ॥ अन्यजलचराः ॥ कुंभोग्राम्यः ॥

दयोऽग्रहाः मेषाद्यानापतयः क्षितिजो गारकः समेषस्याधिपतिः
सितः वृषस्याजे बुधो मिथुनस्य। चंद्रः कर्कटस्य रविः सिंहस्य॥
सोम्यो वृश्चिकस्याः सितस्तलाया अ। वनिजो वृश्चिकस्य सुरगुरुध
निनः मंदः मकरस्य सौरिबुंभस्य गुरुमर्नस्येति॥ होरास्वामिगु
रुजवीक्षितयुतेत्यत्र॥ एत एव नवांशकाधिपतयः॥ न केवलं भोमो
मेषाधिपतिर्यस्मिन् स्मिन् राशौ मेषनवांशकोदयो भवति॥ तस्या
धिभोमोधिपतिः॥ शेषा एव एवमप्येव युते च कथं भवतीत्याह॥ अ
जमृगतौ लिचंद्रभदनादिनवांशविधिरिति॥ मेषमकरः तुला
कर्कटः॥ आदिनवांशविधिरिति प्रत्येकमभि संबध्यते॥ न डुक्तं
मेषकेसरिधन्वीनां मेषाद्या अंशका स्मृताः॥ वृषकन्यामृगा

२०

११

एणं च मकराद्यानवास्मृताः ॥ तुलामिथुनकुंभानां तुलाद्यानवकीर्ति
 ताः ॥ कर्कटालिङ्गवाणं च कर्कटाद्यानवो शर्का इति ॥ भवनसमा
 शकाधिपतयः ॥ स्वगृहाक्रमशः ॥ भवनसमाश
 काः भवनानि द्वादशा तस्माद्वाद
 प्रत्येकशः स्वगृहादारभ्य गणानी
 षादिमीनपर्यंतं द्वादशाभागा भवं
 अधुना त्रिंशांशकाधिपतिं पुष्पि
 कुजरविजगुरुजशुक्रभागाः पवनसमीरणैकोपि जूकलेयाः
 ॥ अयुजियुजिभे विपर्यस्ताशशि भवनालिङ्गवांतमृक्षसंधिः
 ॥ ॥ कुजरविजः गुरुजः शुक्रः एषां भागाः पवनावायवः एव

मे	मव	तु	क
मे	म	तु	क
सि	र	मि	र
ध	सि	कु	मा

११

तदिति॥ एतदेवलोके गंडांतमिति प्रसिद्धं॥ उक्तं च॥ अश्विनीपि
 त्र्यमूलाद्यमेषसिंहहयाद्याः॥ विषमाक्षो निवर्तते पाददृष्ट्या
 यथोनरमिति॥ प्रयोजनं॥ संधौ पापैः शशिनिचजडः स्यान्
 चसोम्यदृष्टा इति॥ ११ अधुनाव्यवहारार्थमेषादीनां संज्ञा
 पथ्यार्ययाह॥ क्रियतावुरिति तु भकुलीरलेयपार्थोनजूकको
 प्यारव्याः॥ तौक्षिक आकोके रोहदोगश्र्यां सभं चेष्टा॥ ८॥ ॥
 इत्येवंप्रकारनामानो मेषाद्या राशयो ज्ञेयाः॥ तद्यथा॥ क्रियो मे
 षः॥ तावुरिदृषभः॥ जितुमो मिथुनः॥ कुलीरः कर्कटः॥ लेयः
 सिंहः॥ पार्थोनः कन्या जूकस्तला॥ कोप्यारव्या दश्विकः तौक्षि
 कोधन्वी॥ आकोके रामकरः॥ हदोगः कुंभः॥ अंसमीन इति॥ प्र

योजनं॥ गोसिंहजितुमाष्टमौ क्रियतुला इत्यादि॥ ११ अधु
 नाग्रहस्य क्षेत्रहोराद्रेकाणद्वादशांशानवांशत्रिंशद्भागानां वर्ग
 संज्ञा व्यवहारार्थमिदं वज्रयाह॥ द्रेकाणहोरा नवभागसंज्ञास्त्रिं
 शांशकद्वादशसंज्ञिताश्च॥ क्षेत्रं च यद्यस्य सतस्य वर्गो होरेति
 लग्नं भवनस्य चार्धं॥ ११ ॥ ११ द्रेकाणादयः षट्पदार्थाः ग्रहस्य
 वर्गसंज्ञाः॥ तत्र द्रेकाणो राशित्रिभागाः॥ होरा राश्यर्धं नवभागो
 नवांशकः॥ तथा त्रिंशांशस्त्रिंशद्भागः द्वादशांशो द्वादशभागः
 एतत्संज्ञिताश्च॥ क्षेत्रं राशिः॥ तथा यद्यस्य सतस्य वर्गः॥ एते
 सर्वे एकग्रहस्यामीया वर्गसंज्ञाः॥ एवं षड्विकल्पो राशिः॥ षट्पद
 मीयेषु स्थिता वर्गस्था भवन्ति ग्रहाः नूतनग्रहस्य षड्विकल्पाः॥ सं

१३

भवन्ति॥नक्षत्राचित्रयतःश्वेन्द्रार्कयोःस्त्रिंशोशकभावःभोमादी
 नाहोराभावः॥तस्मात्पंचसंभवन्ति॥तेनपंचस्वात्मीयेष्ववस्थि
 तोवर्गस्थःएतदप्युपलक्षणार्थंअतोयथासंभवंत्यादिविकल्प
 स्थोग्रहोवर्गस्थउच्यते॥यस्मान्नभगवान्गार्गिः॥क्षेत्रंहोरा
 र्धद्वक्वाणोनवांशोद्वादशांशकः॥त्रिंशोशकश्चवर्गोयत्सर्व
 स्यसमुदाहृतः॥आदिष्वपिपदार्थेषुस्थितस्वेषुस्ववर्गः॥प
 रवर्गतोगप्येवग्रहोभवतिचान्यथेति॥प्रयोजने॥एकेपिच
 क्रापगतोनराणांशुभोशुभोवापिचतुष्टयस्यवर्गोपिवास्या
 गोविनाशबहुप्रकारंकुरुतेध्वगानं॥होरेतिलग्नंभवन्स्य
 चार्धमिति॥होरेतिलग्नं॥होरास्वामीगुरुजवीक्षितयूते
 ति॥भवन्स्यचार्धंराशेरर्धहोरा॥मार्तडेद्वारयुजियुजि

१३

भागाःकुजस्यसमीरणाः५रविजस्यकोप्योरेवदृष्टिकःजूकतुला
 ७बुधस्यालेयेसंज्ञासिंहस्यसचपंच५एवंत्रिंशत्॥अयुजीति॥
 अयुजिविषमराशौकुजादयोग्रहाः॥युजितुभेसमराशौविपर्य
 स्थाःविषमराशौकुजादित्रिंशत्३०भागाःसमराशौशुक्रादिके
 दास्यमेणाशाःइति॥प्रयोजनंनक्षत्रैकदुष्टाव्रजतीहैसाध्वीसमायाकु
 चाः७रित्रयुक्ता॥भूम्यार्मजर्धेक्रमशोशकेषुवक्रार्कजीवेन्दु
 जभार्गवाणामिति॥राशिभवनाहिलिखन्त
 मृक्षसंधिः॥राशिभवनेकैकटःअहिलिखो
 मीनएषामंतनवमनवांशकायत्रनक्षत्रराशे
 युगपदवसाने॥तदक्षसंस्थिः॥यस्मादाश्ले
 षातेकैकटःजेष्टातेदृष्टिकांतःरेवत्यंतेमीनां

विषमराशौ समराशिः									
मे	मि	सि	शु	रु	रा	मं			
तु	ध	कुं	पाजापापा						
मं	रा	गु	रु	शु	भागा				
५	५	८	७	५	३०				

समभेचंद्रभान्वोश्चहोरेति॥ ॥ अधुना राशीनां रात्रिदिनसं
ज्ञत्वेष्टोदयशीर्षोदयत्वं च वसंततिलकेनाह॥ ॥ गोजाश्विक
र्क्किमिथुनाः समगानिशाख्याः एष्टोदयाविमिथुनाः कथितास्त
एवा॥ शीर्षोदयादिनबलाश्चभवन्ति शेषाः लग्नं समेत्युभयतः पृथुरो
मयुग्मं॥ १०॥ ॥ गोजाश्विकर्क्किमिथुना इति॥ गोवृषः अजोमेघः
अश्विधन्वी कर्क्किमिथुनः समगानिशाख्याः एतेषु राशिरात्रिब
लसंज्ञाः॥ एष्टोदयाविमिथुना इति मिथुनवर्जिताः॥ एष्टोदयसं
ज्ञामिथुना शीर्षोदय इति शेषाः सिंहकन्या तुला वृश्चिक कुंभमी
न शीर्षोदयाशिरसा उदयंति दिनबलाश्चभवन्ति॥ द्विपदादयो
हि निशि च प्रातः संध्यादय इति॥ तस्मात्संज्ञामात्रं बलग्रहणं

प्रयोजनं च ॥ रात्रिद्युसंज्ञेषु विलोमजन्मेत्यादि ॥ तथा एषोदयं कोद
 यर्क्षगा इति ॥ यात्रायां वक्ष्यति ॥ शीर्षोदये समन्निवांश्चितकार्य
 सिद्धिः एषोदये विप्लवता बलविद्रवश्च ॥ तथा च ॥ रास्ते दिवादि
 नबले निश्चिनत्तु वीर्यराशौ विषयबले गमनं च रास्ते ॥ लग्नं स
 मेत्युभयतः एथुरोम युग्ममिति ॥ एथुरोम मत्स्यः तद्युग्मं म
 त्स्यद्वयं उभयतः एषा शिरोभ्यां लग्नमांससत्तंसमेत्यागच्छति ॥
 ॥ ॥ अधुना राशीनां क्रूरसौम्यविभागस्त्रीपुर्वविभागं च
 रश्चिरद्विस्वभावप्रविभागं निगद्यिष्यति त्वंहोरादेकाणपती
 नां प्रविभागं मंदाक्रांतयाह ॥ ॥ क्रूरः सौम्यः पुरुषवनिते ते च रा
 गद्विदेहाः प्रागादी रात्रिय एष न युक् कर्कटाः सत्रिकोणाः ॥

सुस्थिरस्वभावः॥ दिस्वभावेषु मिश्रस्वभावा भवन्ति॥ तथा च सत्यः
 च संज्ञाः स्थिरसंज्ञाः द्विः॥ प्रकृतिरिति राशयः क्रमशः॥ राशिस्व
 भावतुल्यजातिः प्रत्ययः प्रसूतानां॥ प्रागादीश्वरः अधिपतयो भवन्ति॥
 षट्पुत्रकैर्कटाः सत्रिकोणाः प्रागादीश्वरः अधिपतयो भवन्ति॥
 तेन मेघसिंहधन्वी पूर्वस्यां॥ एवं प्रयोजनो ह तनष्टादिद्रव्यस्य
 चोरादेर्वादिग्विज्ञानप्रसूतिका गृहद्वारविज्ञानं च॥ मार्तंडद्वार
 युजिसमभेश्चंद्रभान्वोश्च होरे॥ मार्तंडः सूर्यः इंदुः रयुजिविषम
 राशौ मार्तंडद्वारः॥ समे समराशौश्चंद्रभान्वो होरे भवतः प्रयोज
 नं॥ सूर्यहोरायां जाताः तेजस्विनः चंद्रहोरायां मृदुस्वभावा भव
 त्ति द्वेष्काणां स्यः स्वभवनसुतत्रिकोणाधिपानां॥ द्वेष्काणरा
 शित्रिभागः स्वभवनाधिपतेः प्रथमो द्वेष्काणः सु

तभवनस्य पंचमस्थानाधिपतेः त्रिकोणास्य नवमस्थानाधिपतेः
 भवन्ति॥ प्रयोजनं हिरुतमस्वांशकभागगेरित्यादि॥ ॥ अधुना
 मतांतरेण होराद्वेष्काणमिंद्रवज्रयाह॥ ॥ केचित्तु होराप्रथमांश
 पस्यवांश्चंति लाभाधिपते द्वितीयं॥ द्वेष्काणसंज्ञामपि वर्णयन्ति
 स्वद्वादशैकादशराशिपानां॥ १२॥ ॥ केचिद्यवनेश्वरादयः॥ प्र
 थमो होरांशपस्यराश्यधिपतेर्वांश्चति॥ द्वितीयां लाभाधिपते रेका
 दशस्थानाधिपस्य॥ यथामेघस्य प्रथमहोराभोमस्य द्वितीयो
 सौरस्य एवं सर्वेषामपि द्वेष्काणसंज्ञामपीति॥ स्वद्वादशैकादश
 राशिपानां प्रथमस्वाधिपते रात्मीयस्य स्वामिनः द्वितीयं द्वादशा
 धिपतेः तृतीयं एकादशाधिपते र्थमामेघस्य प्रथमद्वेष्काणो भोम
 स्य द्वितीयो जीवस्य॥ तृतीयः सौरस्य॥ एवमन्येषामपि॥ तथा च य

२०

१६

वनेभ्यः ॥ आद्यं तु होराभवनस्य यत्तरे एकादशक्षत्रपते द्विती-
या ॥ स्वदादशोकादशराशिपानां द्वाकाणामंशक्रमश्च योज्यः ॥ एवं
यवनेभ्यः रमतेन सर्वग्रहाणां होराधिपत्यमस्ति ॥ एतदाचर्यस्य
नाभिप्रेतं ॥ सत्यादीनामपि ॥ तथा च सत्यः ॥ ओजेषुरवे होराप्र-
थमेष्टुयुग्मेषु चोत्तराशेषाः ॥ इदोक्रमो ज्ञया जन्मनि चेष्टोस्व-
होरास्वे राशिस्तद्वाकाणस्तत्तच्च नवमभवन्नपतयस्तत्तेषाम-
धिपतयः स्वस्वद्वाकाण्यलिन इति ॥ ॥ अथ ग्रहाणां मुच-
नीचविभागं पुष्पिताग्रयाह ॥ ॥ अजवृषभमृगागनावुह्ली-
रश्रवणजोचदिवाकरादितुंगाः ॥ दशशिखिमनुयुक्तिथी-
द्वियांशोस्त्रिनवकविंशतिभिस्तत्तत्तनीचः ॥ १३ ॥ ॥ अजा

१६

मार्तेडेहोरयुजिसमभेचंद्रभान्वोश्च होरेद्वाकाणस्युः स्वभव-
नसुतत्रिकोणाधिपानां ॥ ११ ॥ ॥ क्रूरसौम्य इति तेषां दयोर-
शयः यथाक्रमं क्रूरसौम्यसंज्ञामेष क्रूरः वृषः सौम्यः एवं सार्वेषां
योज्या प्रयोज्या प्रयोजनं क्रूरपुजातोः क्रूरस्वभावः सौम्यपुजा-
तासौम्यस्वभावाभवन्ति ॥ तथा च सत्यः ॥ ओजः पुरुषा ज्ञेया सौम्या-
स्त्री संज्ञाः क्रूमाद्युग्मे ॥ उग्रेषु ग्राः पूर्वा सौम्या युग्मेषु भवनेषु पु-
र्व्ववर्तिन इति ॥ त एव मेषादयो मथाक्रमं पूर्व्ववर्तिनारव्या ज्ञेयाः ते वि-
षमराशयः पुरुषा युग्मराशयस्त्री संज्ञा ॥ प्रयोजनं च ॥ पुरुषरा-
शिपुजातास्ते जस्विनः ॥ स्त्रीराशिपुजाता मृदवो भवन्ति ॥ ते च रा-
गद्विदेह इति ॥ ते च मेषः चरः वृषो गः स्थिरः मिथुनो द्विस्वभावः ॥
एवं क्रूरैरादिप्रयोजनं ॥ चरराशिपुजाताः चरस्वभावाः ॥ स्थिरे

दयोशशयोयथाक्रमेणदिवाकशदीनां ग्रहाणां तुंगा उच्च संज्ञाः॥ त
 था॥ तथा॥ अज आदित्यस्वोच्च॥ वृषश्चंद्रस्य मृगः अंगारकस्य
 अंगना बुधस्य कुलीरजीवस्य। शषः शुक्रस्य वलिबुतुलः सौरस्य
 एतएवराशयो दशादिषु भागेषु च॥ आदित्यस्य दशभागो उ
 च्चः। चंद्रस्य त्रिंशत्तीयो भागः। सोमस्य मकरे मनुयुगे रदष्टा
 विंशे मनुद्विगुणे इति॥ बुधस्य कन्या तिथि १५ संख्ये। गुरोः कर्कट
 इन्द्रिय ५ संख्ये। शुक्रस्य मानस्त्रिनवक २७। सौरस्य तुला विंशे २०
 ननु सर्व एवराशिरुच्च संज्ञा सर्वस्त्रिंशदंशकः। तत्र दशादीनां त
 दंत भूतानां सिद्धेवोच्च संज्ञा। तत्कीदृशाद्यपदानां कार्यं॥ ॥ परमो
 च्च ज्ञानं सर्वत्रिंशदंशकः॥ तत्र दशादीनां तदंत भूतानां सिद्धेवो

अ संज्ञाः ते नोक्त राशि दशाद्या संख्याः कथित ग्रहाः परमोच्चस्था
 इत्युच्यते ॥ परमोच्चज्ञानेन चात्र व्यतिरिक्तं तत्प्रयोजनमस्ति
 ॥ तथा च भगवान् गार्गिः ॥ स्वोच्चगौरविशीतांशूजनयेतां
 नराधिप ॥ उच्चस्थो धनिनख्या तं स्वत्रिकोणगतावपि ॥ तथा च
 यवनेश्वरः ॥ स्वोच्चेषु सर्वान् परिग्रहभागांस्तिष्ठंस्तु कर्म सर्वं
 पुबलाधिपकेतु ॥ लग्नेशु भे पूर्णवपुष्मतीदौ त्रैलोक्यराजाधि
 पतिः प्रसूते ॥ सूर्यस्य भागे दशमे तृतीये सोमस्य जीवस्य
 तु पंचमेशे ॥ शुकस्य विंशत्यधिसप्तके वबुधस्य भागे तिथि
 चैव नूनं ॥ भोमस्य विंशेष्टयुते नूनं विंशे तथा सूर्यसुतेस्य
 चोच्च ॥ अस्तनीचाः ॥ अस्तः सप्तमः ॥ स्वोच्चात्सप्तमः प्रत्येकस्य

मवष्टहयोगतोलिवुंभास्त्रिकोणभवनानि भवन्ति सूर्यात् ॥ १४ ॥
 चरगृहादिषु चरस्थिरदिस्वभावेषु यथा संख्यं पूर्व मध्य पर्यंत
 ततः ॥ आदिमध्यावसानततः ॥ येन वभागास्तवर्गे तम संज्ञा भव
 ति ॥ चरेषु प्रथमनवांशो वर्गे तमारव्यो भवति ॥ स्थिरेषु ४ मध्य
 पंचमः ॥ दिस्वभावेषु पर्यंत तेन वभागांशो वर्गे तमः ॥ एतदुक्तं भव
 ति ॥ प्रत्येकैकस्मिन्नराशौ स्वनवभागांशो वर्गे तमारव्य इति ॥ त
 था चयवनेश्वरः ॥ स्वेस्वे गृहेषु स्व गृहांशकाग्रे वर्गे तमास्तेयव
 ने निरुक्ता इति ॥ शुभफलानवभाग संज्ञा इति ॥ ते च वर्गे तमा
 रव्या नवभाग संज्ञा जन्म निशुभफलां ददती ॥ चाक्षती च ॥ प्र
 योजनं ॥ स्वतुंगवक्रोपगतेस्त्रि संगुणमिति ॥ सिंहो वषः प्र
 थम इत्यादि ॥ सिंहादयो राशयो क्रमेण सूर्यादीनां गृहाणां त्रि

कोणभवनानि भवन्ति ॥ तद्यथा ॥ सूर्यस्य सिंहः ॥ वषश्चंद्रः ॥ मेषो
 भोमः ॥ वषः कन्या ॥ बुधस्य ॥ हयांगो धन्वी गुरोः ॥ तुला शुक्रस्य कुं
 भसौरस्येति ॥ प्रयोजनं ॥ उच्चत्रिकोणभैर्वलस्ये ॥ स्त्रिया ये भूष
 वरातानरे द्वादसादि ॥ ॥ अधुना लग्नादीनां द्वादशभागानां त
 न्वाद्या द्वादश संज्ञा उपचय संज्ञा वसंत तिल केनाह ॥ होरादयः
 स्तनु कुटुंब सहो थबंधु पुत्रारिपत्ति मरण निशुभास्यदायाः ॥
 रिफारव्यमित्युपचयान्मरि कर्मलाभ दुश्चक्य सज्ञित गृहाणि न
 निसमेके ॥ १५ ॥ ॥ होरादयो दल ग्नादयः तेषां यथा क्रमेण तन्वा
 दिना मानित तत्र लस्य तनु द्वितीय कुटुंबं तृतीयस्य सहो थ भ्राता
 चतुर्थस्य बंधुः ज्ञातिवाची पुत्राश्च रव्याः पंचमः अरिः शत्रुः
 पत्न्यारव्यः सप्तमः ॥ मरणारव्योष्टमः ॥ शुभारव्यो नवमः ॥ आस्प

मेकादशोचोपचयर्क्षमाहुः॥ होरागृहस्वामिशशांकेभ्यः शेषा
तिचैभ्योपचयामकानि॥ प्रयोजनउपचयग्रहमित्रस्वोच्चेगेः
पुष्टमिष्टं पचयग्रहनीचारिगेर्नेष्टं संपदित्यादि॥ ॥ पु
नरपिहोरादीनां संज्ञांतरातिवसंततिलकेनाह॥ कल्पस्ववि
क्रमग्रहप्रतिभाक्षतानिचित्ताथारंध्रगुरुमानभवव्ययानि
॥ लग्नाच्चतुर्थनिधनेचतुरस्रसंज्ञेयूनेचसप्तमगृहंदशमृ
क्षसंज्ञा॥ १६॥ ॥ लग्नादीनां द्वादशानां यथाक्रमंकल्पाद्याः
संज्ञा॥ तद्यथा॥ कल्पं लग्नं स्वं २ विक्रमं ३ ग्रहं ४ प्रतिभा ५ क्षतं
६ चित्तोत्थं ७ रंध्रं ८ गुरुं ९ मानं १० भव ११ व्ययं १२ लग्नाच्चतु
र्थनिधने इति॥ लग्नाच्चतुर्थमष्टमं १४ ८ चतुरस्रसंज्ञाद्यूनं
चसप्तमग्रहं लग्नं॥ दशमृक्षदशमराशि संज्ञा॥ व्यवहारार्थं ज्ञे

या॥ ॥ अथ केन्द्राणां संज्ञां तस्थराशिवलंच बोधकेनाह॥ ॥
 कंकेटे केन्द्रचतुष्टयसंज्ञा सप्तमलग्नचतुर्थस्वभानां तेषु यथा
 विहितेषु बलाद्याः कीटनरांबुचराः पञ्चावश्च॥ ११॥ ॥ कंटे
 केन्द्रचतुष्टयसंज्ञा इति प्रसिद्धा निरवभानां दशमां तेषु यथा
 विहितेषु बलाद्याः कीटनरांबुचराः पञ्चावश्च॥ तेषु यथानि
 दिष्टेषु कीटः सप्तमस्थाने बली॥ नरो नृराशयः एते लग्नस्थि
 ताः बलिनः॥ अंबुचराः कर्क मिथुन मकर पशार्धचतुस्थाने
 बलिनः॥ पञ्चावश्च॥ वृष सिंह धन्य पशार्ध मकर पूर्वार्धते दश
 मस्थाने बलिनः॥ तथा च भगवान् गार्गिः॥ नृयुक् तुलाघटः कं
 न्या पूर्वमर्धचधन्विनः॥ लग्नस्था बलिनो ज्ञेया एते हि नरा
 मिथुन कन्या धन्वि पूर्वार्धतुला बुधाः

सप्तसंज्ञा॥ सुत ५५० त्रिकोणं संज्ञं ५ मे पूर्णं १० दशमं १० दशमस्था
नं॥ अत्रास्मिन् कर्म य परासंज्ञा विद्या तू जानीयात्॥ ॥ अ
थ होरादीनां राशीनां बल व्यवहारार्थं च प्रमाणं शादूलविक्री
डितेनाह॥ होरास्वामिगुरुज्ञवीक्षितयुतनान्यैश्च वीर्योक्त
राकेन्द्रस्थाद्विपदादयो न्हि निशि च प्राप्ते च संध्यादये॥ पूर्वा
र्धे विषयादयः क्रतुगुणमानं प्रतीपंचतदुश्विक्यं सहजं ते
पश्चनवमं त्र्याद्यं त्रिकोणं चतुर्॥ १९॥ ॥ होरास्वामीति॥
होरालग्नं तस्वामीति॥ होरालग्नं तस्वामिना वीक्षितो दृष्ट्या
वीर्योक्तः॥ गुरुज्ञवीक्षितयुता॥ गुरुणा बुधेन युतदृष्टा
सतिलग्नं उत्तमबला स्यात्॥ स्वामिगुरुज्ञवर्जमन्यैश्च यु

तदृष्टा बलहीना भवन्ति॥ तथा च बादरायणः॥ जीवस्वनाथरा
शिजैर्युतदृष्टा बलवती होरा॥ नान्यैश्च वीर्योक्तः शोषे बलहीना
देवमिश्रस्तु मध्यबला॥ यदि सर्वे न वीक्षिता नैव युक्ता वा बल
हीना॥ केन्द्रस्था इति॥ वीर्योक्तः इत्यनुवर्तते॥ केन्द्रस्थाः॥ स
र्वे एव राशयो बलिनः॥ पण परगामध्यबलः॥ आपोक्त्रिमस्थः
हीनबलः॥ अत्र केचि सप्तमं केन्द्रपण परापोक्त्रिमानां द्विप
दचतुष्पदकीटानां यथाक्रमं सबलत्वं व्याचक्षते॥ तदयुक्तं॥
यस्माद्बादरायणः॥ केन्द्रस्था सबलास्तुः मध्यबला पण परा
श्रिता ज्ञेया॥ आपोक्त्रिमगा सर्वे हीनबला राशयः कथिताः॥ द्वि
पदादयो न्हि निशि च प्राप्ते च संध्यादये इति॥ योक्तः इत्यनुव

तते॥ द्विपदादयो अर्धैर्बलिनः॥ निशि रात्रौ चतुष्पदाः॥ संध्याद्व
येकीटाः॥ तत्र च श्रुतकीर्तिः॥ मिथुनतुलकुम्भकन्यादिवा बलाध
न्विनश्च पूर्वार्धं॥ अजवृषसिंहाद्या रात्रौ मृगहययोः पूर्वप
श्चार्धं॥ वृश्चिकमीनकुलीरमकरां संध्ये च संध्यायामिति
॥ पूर्वार्धे विषयादया क्रतुगुणा इति॥ विषय इन्द्रियाणि च ता
नि च पंतवदादयः ५५ ५६ ७१ ८१ ९१ ९० एते सर्व क्रतुगुणा ४०
तुर्गुणिताः ॥ २० ॥ २४ ॥ २८ ॥ ३२ ॥ ४० पूर्वार्धमानं राशिषट्क इति॥ त
एते प्रमाणं मेषादीनां व्ययया चतुलादीनां मानमिति॥ तथा च
सत्यः॥ चतुरस्रतरास्य विंशति भागा भवन्ति मेषाद्याः॥ भानाम
र्धे पूर्वमानो क्रमादन्ये भागव्यवहीनश्च क्षेत्रे भागेनैकेन काले

शयः॥ चतुर्थे कुम्भरामीनो मकरार्धे च पश्चिमे॥ विज्ञेया बलि
नोनित्यमेते हि जलराशयः॥ सप्तमे वृश्चिक कीटो बलवान्परिकी
र्तिताः॥ सिंहधन्यसार्धा जगो सिंहो बलिनः खेचतुष्पदाः॥ अत्र
र्धशब्देन मकरपूर्वार्धमपि गृह्यत इति॥ ॥ अथ पश्चिमांशस्य
नाना संज्ञांतराणि बसंततिलकेनाह॥ केदास्यणपरपरंपरतस्त
सर्वमापो क्रिमिं हिबुकमंबुसुखंचवेशमा॥ जामित्रमस्तभवनं सुत
भंत्रिकोणमेषूरणंदशममंत्रचकर्मविद्यात् ॥ १८ ॥ ॥ केदात्
पणपरपर इति केदात् १५ ॥ ७१ ॥ ९० अपरं १५ ॥ ८१ ॥ ९१ आयो क्रिमिं
३१ ॥ ११२ इति संज्ञा॥ हिबुकमंबुसुखंचवेशमा हिबुकसंज्ञा ४ म
बु ४ सुखंच ४ वेशमनिचतुर्थ संज्ञा॥ जामित्र ९ मस्त ९ भवनं

दशचषका भवन्ति॥ यस्याद्या काले क्षेत्रे सा काले प्रमाणा इति यस्मा
द्भट ब्रह्मगुप्तेनोक्तं॥ लंका समपश्चिममं प्राणेन कलां भमंडलं भ्रमं
तीति॥ एवमेते भागाः दशगुणिताः श्रवका भवन्ति॥ तत्रैव जातं का
लेयाघटिका सा षष्ठ्या धिकेन शतत्रयेण गुणितां प्राणा भवन्ति॥
क्षेत्रे च ता एव लिप्ताः ता सां षष्ठ्या भागमपहस्य षड्भागाः क्षेत्रे
भवन्ति॥ एवं मेषादीनां प्रमाणा भागा दशगुणिता श्रवका भव
न्ति॥ तेन च षक शते द्वयं मीन मेषयोः २०० प्रमाणां एवं वृषकुंभ
योः २४० मिथुन मकरयोः २८० कर्कधनुषयोः ३२० सिंह वृश्चि
क ३६० कुन्या तुल्योः ४०० एवं च षका दशविभक्ताः भागत्वेन
परिकल्पिताः यत क्षेत्रे दशभिश्च षके भागो भवन्ति॥ ननु चर

२३

दलवशात्प्रतिशमन्य रूपेषु रात्रयुदयेषु गणितस्वंधदसिद्धेषु
 विमर्शमेष रूपं तदुदयप्रमाणं दर्शितमाचार्येणोत्रोच्यते॥ न
 ष्टचिंतादिष्वध्वपरिज्ञाय पुरुषावयवानां ह्रस्वदीर्घज्ञापना
 योपयुज्यते॥ तथाचयवनेश्वरः॥ आद्यंतराशो उदयप्रमाणं
 द्वौ द्वौ मूर्तौ नियतं प्रदिष्टौ॥ क्रमा क्रमाभ्यामधिपंचमस्याच
 क्रार्धयो विध्युदयप्रमाणं॥ एवं प्रमाणानि ग्रहाणि ह्रस्वानि
 मध्यानि तथा यतानि चक्रांगक्षदेः सदृशी कृतानि मार्गप्र
 माणां निविकल्पये च॥ अंगविभागकल्पनावक्ष्यति॥
 कादिविलग्नविभक्तभागात्र इति॥ तत्रयस्मिन्नंगे दीर्घरवि
 र्भवति दीर्घाधिपे वा ग्रहः तदंगदीर्घ्यभवति॥ मध्ययोर्मध्यं

२३

६०
२४

पाटलो धूम्रपांडुः श्वित्ररुक्मः कनकसदृशः पिंगलः कर्बुरश्वः॥
बभ्रुः स्वश्वे प्रथमं भवनाद्येषु वर्णेषु वलं स्वाम्याशारव्यदिनक
रयुताद्वा द्वितीयं च वेत्ति म॥ २० ॥ ॥ मेषादि राशिषु यथात्र
मेते वर्णाः ॥ तत्र मेषो रक्तः ॥ लोहितवर्णः ॥ वृषः श्वेतः ॥ शुकुः
मिथुनः ॥ शुकुतनुनिभो हरितवर्ण इति ॥ कर्कटपाटलपाटल
पुष्पवर्णः ॥ इषदत्तस्तु पाटल इत्यर्थः ॥ सिंहो धूम्रपांडुरी
षधुकुः ॥ कन्या विचित्रानां वर्ण इत्यर्थः ॥ तुलः रुक्मः ॥ वृ
श्चिकः कनकसदृशः सुवर्णवर्णः ॥ धन्वी पिंगला कपिला ॥
मकरकर्बुरानशुकु कपिलव्यामिश्रवर्णः ॥ कुंभो बभ्रुः क
पिलः ॥ मीनः स्वर्णमस्य वर्ण इति ॥ ॥ प्रयोजनं विद्यो निज

२४

न्मज्ञाने लग्नांशकादिवक्ष्यति ॥ पुर्वतं ॥ स्वाम्याशारव्यमिति ॥
स्वामिनः ॥ आशादिकुतत्र पुर्वतं स्थानं पुर्वतं निम्नतेत्यर्थः ॥
यथा मेषवृश्चिकयोर्भौमो धिपतिस्तस्य दक्षिणादिकुतत्र
तौ न्यवसंज्ञौ ॥ वृषतुलयोः शुकुस्यदिकुपुवसंज्ञौ ॥ मिथुनक
न्ययोर्बुधस्तस्योत्तरदिकुपुवसंज्ञौ ॥ कर्कचंद्रस्तस्य वायवी
दिकुतत्र पुवसंज्ञः ॥ सिंहस्याको धिपस्तस्य पूर्वदिकुतत्र पु
वसंज्ञौ ॥ धन्वी मीनयोर्जिह्वस्तस्येशानीदिकुतौ पुवसंज्ञौ ॥
मकरकुंभयोः सौरस्य पश्चिमादिकुतत्र पुवसंज्ञौ ॥ एवं रा
शि स्वामिने यदि कुतदिकुपुवो राशिज्ञेयाः हतनष्टादिषु त
दिषु रव्यचौरादेरन्यच्च ॥ यात्राया मुपयुज्यते ॥ तथा च सा

११२ संज्ञा॥ इमाश्च फलनिर्देशप्रयोजनास्तत्र लग्नस्य तनुक
ल्पसंज्ञालग्नौ च शरीरवृत्त्यन्वेषणोऽयोग्यान्वेषणं च कार्यं द्विती
स्व यस्य कुटुम्बसंज्ञा च तेन तस्मात्तु जातिधनान्वेषणं कार्यं॥ तृतीय
स्य सहजसंज्ञा॥ तेन तस्माद्भातृणां पुरुषार्थस्य चान्वेषणं का
र्यं॥ चतुर्थस्य बन्धुसंज्ञा॥ वेत्तम ४ सुख ४ संज्ञातेन तस्माद्बन्धुसु
खं ग्रहाणां चान्वेषणं॥ पंचमस्य पुत्र ५ बुद्धि ५ संज्ञा च तेन तस्मा
त्पुत्रबुद्ध्योरन्वेषणं कार्यं॥ षष्ठस्यारितस्मादरीतिव्रणान्वेषणं
कार्यं॥ सप्तमस्य दार ७ चित्तोत्थ ७ जामित्र ७ संज्ञा च तेन तस्मा
द्दारां चान्वेषणं कार्यं॥ अष्टमस्य मरणं ८ रंध्यं ८ संज्ञा तस्मान्म
रणं पापान्वेषणं कार्यं॥ नवमेस्य श्रुत ९ धर्म ९ गुरुतप ९ सं

दृ० व्या०

२६

ज्ञातपूर्वकतपो व्रतादितेन तस्मात्सितमातृ पूर्वकाणां तपसां च
न्येषणं कार्यं ॥ दशमस्य अस्मद १० कर्म १० संज्ञा ॥ कर्मैतितस्य क्रि
याभावो न्येषणं ॥ एकादस्य भाव ११ विद्याद्विविक्तसंघस्यापि अ
र्थवाची तेन तस्मात्तयो रन्येषणं कार्यं ॥ द्वादशस्य व्यय १२ तेन त
स्माद्व्ययान्येषणं कार्यं ॥ ॥ उपचय संज्ञा ॥ ३॥ ६॥ १०॥ ११॥ तत्र स्थ
पापा शुभफलप्रदा भवन्ति ॥ अपचस्था ८॥ १२॥ पापाभावस्या
निष्ठं ॥ तथा च श्रीदेवकीर्तिः ॥ ॥ सोम्या षष्ठे पापा तन्वर्ध सुखा
रिधर्मधीद्युनमाः कुपुर्भा वविपत्ति शेषो पापास्त दृष्टि मि
ति ॥ एतद्विशेषवचनेन सर्वत्रोपतिष्ठेत्त इति ॥ ॥ इति भ

राशि० अ०

२६

२९

कालात्मा दिन इदिति॥ कालात्मा दिन कसूर्यः॥ तुहिनगुः हि
मेन सदृशः शीतलाश्चंद्रः॥ सत्वं शौर्यः कुजो भौमः॥ ज्ञः॥ वचो ज्ञो
वोगुरुः॥ ज्ञान सुखे ज्ञानं च सुखं च ज्ञान सुखं॥ सितः शुक्रमद
नं॥ दुस्वदिने शोभनः॥ शोभने श्वरो दुस्वः॥ अत्र काल ग्रह एव काल
स्य सर्वगतत्वेन जगत्पदार्थं तत्र न केवलं काल पुरुषस्य मे
षाद्या राशयः शिरः प्रभृत्यंगभागेन स्थिताः यावदादित्यादयः
श्वात्मादिविभागैः सर्वस्य जगतः स्थिताः॥ प्रयोजनाधीनं
ग्रहदेहवैतो पितृदंगभावात्मा गुणपीडनं वक्तव्यं पुष्टपुष्टमिति॥
न केवलं यावज्जन्म निबलवद्भिः ग्रहे रत एव भावा आत्मादयः
शुभा भवन्ति॥ च दुर्बलैः राजाना विसादि॥ रविः शीतगुः नृपौ॥

२९

क्षिति सुतो नेत्रा स सेनापतिः॥ कुमारो बुधः युवराजा॥ सूरिर्दान
वपूजितः एतौ सचिवौ मंत्रिणौ॥ प्रेष्यः सहस्रांशुजः॥ प्रेष्यादासः
सहस्रांशुः सूर्यः सजन्म शोभने श्वरः प्रेष्यापियस्य कर्मणा पाल
क एव प्रयोजना॥ जन्मनि प्रश्नकाले वा बलवा उपचयस्थो ग्रहो भव
ति॥ तदुक्तो राजादिकः सतस्य साधको भवति॥ अन्यथा हानिकरः॥
॥ अधुना व्यवहारार्थं सूर्यचंद्रबुधगारकशनेश्वराणां सं
ज्ञां लिन्याह॥ ॥ हेलिः सूर्यः श्वेदमा शीतरश्मिर्हन्ता वितृजो
बोधनश्चंद्रपुत्रः॥ आशो वक्रकूरदृक्चावनेयः कोलो मंदः॥ सूर्य
पुत्रो सितश्च॥ २॥ ॥ हेलिः सूर्यसंज्ञः॥ चंद्रमा शीतरश्मिः संज्ञः
बुधः हेमः वितृजः बोधनः इंद्रपुत्रः एतास्तस्य संज्ञाः॥ भौमः आ

२५॥ ५०

२८

रः वक्रः क्रूरद्वृ॥ आवनेय एता संज्ञाः। सूर्यपुत्रः कोणः मंदः अ
 सितः एता संज्ञाः॥ ॥ अधुना गुरुशुक्रराहुकेतूनां संज्ञा
 वसंततिलकेनाह॥ जीवो गिरा सुरगुरुर्वचसांपती ज्याशुक्रो
 भृगुर्भृगुसुतः सित आस्फुजिच्च॥ राहुसमो गुरुसुरश्च शि
 र्वीतिकेतुः पर्यायमन्यमुपलभ्यवदेचलोकात्॥ ३॥ ॥ जी
 वः अंगिरः सुरगुरुः वचसांपतिः इज्याः एता बृहस्पतेः संज्ञाः
 शुक्रः भृगुः भृगुसुतः सितः आस्फुजित्॥ एताः शुक्रस्य सं
 ज्ञाः॥ राहुः तमः अगुः असुरः एता राहोः संज्ञाः॥ शिखीकेतुः
 एताः संज्ञा इति॥ पर्यायमन्यं अन्यशास्त्रादुपलभ्यवदेत्तु
 यात्॥ तथा चो रावः स्त्रीक्षणां शुद्धिर्वाकरोभास्वती क्षणार

२८

होसलविरचितायां बृहज्जातकविवृत्तौ राशिभेदाध्यायः प्र
 थमः॥ १॥ ॥ श्री॥ ॥ अथातो ग्रहयोनिभेदाध्यायः
 यतोऽतत्र चराचरजगन्महमयमेव प्राक्कालारव्यस्य पुरुषस्य
 कालांगानीत्येवमादिना राशिनक्षत्रमयो गविभागः प्रदर्शितस्त
 स्मदर्शनेन ग्रहमय एवासौ प्रदर्शितो भवति यतो राशिस्वामिनो ग्र
 हा एवा अधुना तस्यात्मा दीनभावाग्रहमयानेव जगत्पालकास्त
 धाराजा दीनरहमयानेव च शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ ॥ कालात्मा
 दिनरुन्मनस्कृद्दिनगुः सत्त्वकुजो जीवचो जीवो ज्ञानसुरवं सितश्च
 मदनो दुरवं दिनेशः क्षमजः॥ राजानो रविशीतगुक्षिति सुतो नेता कु
 मा रो बुधः सूरिर्दानवपूजितश्च सचिवः प्रेथः सहस्रांशुजः॥ १॥ ॥

रिमभानुर्विवस्वानित्यादित्यः सूर्यस्य॥ शशां वस्तुहिनगुः मृगां व
शशिनक्षत्रपतिरित्याद्याः श्वंद्रस्य॥ कुजोलोहितो भोमः क्षमातनय
इत्याद्या भोमस्य॥ सौम्यो रोहितो यचांद्रो मृगां वस्तुहिनगुः इत्याद्या बुध
स्य॥ सूरिः सूर्येज्य कवाकूपतिर्देवपुरोहितः इत्याद्या गुरोः॥ भार्गव उ
शनादैत्यगुरुः असुरगुरु इति॥ यमो रविजः पतंगाद्या सून इत्या
द्या सोरस्य॥ सिंहिकेयः स्वर्भानुः दीनवः अमृतचोरः विधुंतु इत्याद्या
राहवो शिखीकेतुरिति॥ ॥ अधुना ग्रहवर्णान् शालिन्याह॥
रक्तश्यामो भास्करो गौर इंदुर्नार्युच्चो गौरक्तगौरश्च शुक्लः॥ दूर्वा
श्यामो जोगुरुर्गौरगात्रः श्यामः शुक्रो भास्करिः वृष्टदेहा॥ ४॥
॥ ॥ रक्तश्यामविमिश्रपाटलपुष्पवर्ण इत्यर्थः॥ सूर्यः इंदुर्गौरश्च

तप्रायः॥ वक्रः नाल्युच्चोर्नातिदीर्घद्वयदत्तगौरः॥ ज्ञः पूर्वोऽयामः शाडूल
 प्रवालवर्णः॥ प्रयो जनं सर्वं ग्रहेषु जन्मनियो बलवास्तद्वर्णः स्तक्ता
 लजातो भवति॥ प्रश्नकाले चोशदेरपि॥ ॥ अधुना ग्रहाणां वर्ण
 देवतादिक् साम्यसौम्यपापहं च शाडूलविक्रीडितेनाह॥ ॥ वर्ण
 स्तासितातिरक्तहरितव्यापीति चित्रोसितावन्त्यवग्निजकेशकें
 द्रशब्दिकाः सूर्यादिनाथा क्रमात्॥ प्रागाद्या रविभुक्कलोहिततमः सो
 रेंदुवित्सूरयः क्षीणैर्दुर्कमही सुतार्कतनया पापाबुधस्तैर्युतः॥ ४॥ ॥
 वर्णाद्व्यादि॥ ताम्रादयो वर्णः सूर्यादिग्रहनाथाः रवेताम्रवर्णाः
 श्वेतस्य चंद्रः अतिरक्त अतिलोहितस्य भोमः॥ हरितो नालवर्ण
 स्य बुधः॥ व्यापीतस्य हरितस्य जीवः॥ चित्रस्य नानावर्णस्य भुक्कः

चयात्रायां ग्रहदेवतासं पूज्यतादि शोभायात् ॥ तथा च सारावल्यां ॥
 ताम्रसितरक्तहरितकविचित्रासिताइनादीनां ॥ पावकजलगु
 हजलकेशावशक्रशचीवेधसः पतयः ॥ पूर्वादिग्रहवास्तन्मंत्रैः
 समन्त्रे पूज्यतामासां प्रस्थितः कनकगजवाहनादीन् प्राप्नोति
 । नृपोयातिशीघ्रं ॥ प्रागाद्याइत्यादि ॥ प्रागाद्या पूर्वप्रथमादिशि
 तासां सूर्योदये ॥ नाथाः तत्र पूर्वस्य रविः अधिपतिः ॥ आग्ने
 याशुक्रः ॥ दक्षिणस्यांगारकः ॥ नैऋत्यां राहुः ॥ पश्चिमस्यांसोरः ॥
 वायव्ये चंद्रः ॥ उत्तरस्यां बुधः ॥ ईशान्यां गुरुः प्रयोजनं ॥ केन्द्रस्थे
 ग्रहे सूतिकादौरे ग्रहे ॥ हतनष्टादिषु चोरादेर्ममनज्ञानं ॥ क्षी
 णे चंद्र इति ॥ कृष्णाय मध्यार्धे शुक्राय मध्यार्धे यावत्क्षीणे चंद्रः

परतः पूर्णः ॥ आयुर्दायविधौ कृष्णपक्षत्रयोदश्यां मावास्यां ते सूर्य
 र्यमंडलतो हतस्तावत्क्षीण इति ॥ यस्माद्यवमश्चरः ॥ चंद्रस्य पा
 पत्वं कदाचिदपीच्छति ॥ तदा क्यं ॥ मां सेतुशुक्रप्रतिपदवृत्तेः पूर्ण
 शशी मध्यबलोदशाहे ॥ श्रेष्ठो द्वितीये अत्र बलस्तृतीये सौम्यश्च
 दृष्टो बलवानुसदेव ॥ तथा च क्रूरग्रहार्कजकुजसूर्यापापाः शुभा
 शुक्रशशांकजीवाः ॥ सौम्यास्तु सौम्यो व्यतिरिक्तमिश्रितो न्येः व
 र्गस्तु तुल्यं प्रतिमत्वमेति ॥ तस्माद्देतावत्क्षीण इति ॥ अर्कांगारः
 सौरः एते पापाः बुधस्तैर्युतः स्तेषामेकतमेन युतः पापा एव ॥
 शेषाः सौम्याः शुक्राय मध्यार्धे कृष्णाय मध्यार्धे यावत् चंद्रः सौम्यः
 बुधः पापवियुतः सौम्य एव ॥ जीवशुक्रो सदेव सौम्याविति प्रयो

३९

जनं॥ पापसौम्यग्रहबलेज्जातः पापात्मकसौम्यस्वभावश्चभवति
॥ ॥ अधुनाग्रहाणं प्रवृत्तिविभागमहाभूताधिपत्यचोपपन्नं
दसिकेनाह॥ बुधसूरसूतौ नपुंसकारेणोऽशिशुक्रौ युवती
नराश्चशेषाः॥ शिश्विभूकपयो मरुदणानामधिपाभूमिसु
तादयः क्रमेण॥ ६॥ ॥ बुधसूर्यसिताविति॥ बुधः शनौ नपुंस
कनामाशिशुक्रौ एतौ युवतीस्त्री संज्ञौ॥ शेषाश्चिभोमजी
वानराः पुरुषसंज्ञाः॥ प्रयोजनं॥ जन्मनिचिंतायां हतनष्टादि
षु बलवतः स्वपक्षमेव कुर्वन्ति॥ एषामुपतापः शिरवीभूस्व
पयो मरुदणानामिति॥ शिरव्यादीनां पंचानां महाभूता
नां भूमिसुतादयः क्रमेण वशिन्ः॥ तद्यथा शिखिनः अंगार

३९

असितस्य वृक्षवर्णस्य सौरः॥ प्रयोजनं बलवति श्रेह हतनष्टादि
द्वयवर्णज्ञानं॥ जन्मनि प्रश्नकाले चोक्तस्य द्रव्यलाभः॥ अन्यथा
हानिः॥ ग्रहपूजायां तद्वर्णकुसुमपूजा॥ तथाया जवन्त्यः॥ बले मं
डलकेषु चेति॥ वहीत्यादि॥ सूर्यादिनाथा इत्यनुवर्तते॥ आदित्य
स्य वही अग्निनाथे स्वामी॥ चंद्रस्यां बुजलभो मस्याग्निजः कुमा
रः॥ बुधस्य केरावो विष्णुः गुरोरिंद्रः शुक्रस्य राचा द्राणी॥ सौरस्य
कः प्रथमापतिः प्रयोजनं॥ ग्रहपूजायां ग्रहोक्तदेवतापूजा॥ तथा च
यवने श्वरः॥ देवाग्रहाणां जलवन्निविष्णुप्रजापतिस्तदमहे दे
व्याः॥ चंद्रार्कचान्द्रबूजभो मजीवभुक्राश्च यज्ञेयो जेत राश्वरः॥
तथा च चौरसामानयने बलवद्गृहोक्तदेवतापर्यायनामाः॥ तथा

कोवशीभौमास्वामीत्यर्थः॥ एवं भूमे बुधः॥ आकाशस्य जीवः
पयः अंशसः शुक्रः॥ मरुतो वायो शनैश्चरः॥ गणवृत्तपूर्णाः
नन्यादित्यभ्युदयोः पूर्वमेवोक्तं वन्द्यं बुवश्चित्त्वमिति॥ प्रयोज
नं॥ स्वदशायां महाभूतकृतां षायां व्यञ्जयति वक्ष्यति चाष्टायां
महाभूतकृतां च सर्वदृष्ट्यादि॥ ॥ अधुना ग्रहाणां ब्राह्मण
दिवर्णाधिपत्यं गुणविभागं चोपजातिव्याह॥ विप्रदितः शु
क्रगुरुकुजाकौशशीबुधश्चेत्यसितोऽयजानो॥ चंद्रार्कजीवा
जसितौ कुजाकर्यथाक्रमं सत्वरजसमंसि॥ ७॥ ॥ विप्र
दितो वर्णचतुष्टयादी ग्रहाः अधिपतयः॥ शुक्रगुरुब्रह्मणा
धिपती॥ कुजाकौक्षत्रियाधिपती॥ शशीबुधः शूद्राधिपती

बृ० व्या०

३२

असितः अंत्यजानां चांडालादीनां अधिपतयः॥ प्रयोजनं हत
नष्टादिषु ग्रहबला चोशदीनां ग्रहोक्तवर्णप्रभवः॥ एषामुपधा
तः॥ तथा च सत्यः॥ गुरुशुक्रौ रविवक्रौ चंद्रः सौम्यः शनैश्चरः
विप्रक्षत्रविट्शूद्रः संकराणां प्रभुत्वकराः॥ अजये जये च अ
प्रता वितनाशने लाभे तम्यस्तेभ्यः कुर्युः गुणांश्च दोषांश्च प
क्षांस्तान्॥ चंद्रार्कजीवा इत्यादि चंद्रार्कजीवा एते सत्त्वगुणाः
जसितः रजसंज्ञो कुजाकर्शितमः संज्ञो॥ प्रयोजनं॥ सत्त्वरज
स्तमो वा त्रिंशांशो यस्य भास्करस्तादृशगिति अन्ये पुनर्बलव
द्वर्णयति॥ तथा च श्रीकीर्तिः॥ बलवद्विस्तृणो भवेज्जात
इति॥ अत्राचार्यस्य यवनेश्वरेण सहमतभेदः अंगीकृतं

ग्रहयोनिभे०

३२

वृत्ताकृशावर्तलांगद्वितीया॥ बहुवातकफः प्रभूतमारुतः श्लेष्मा॥ प्रा
ज्ञोमेधा॥ मृदुवाक् कोमलभाषी शुभदृक् शुभदर्शनी एवंविधः
श्रृंगः॥ ॥ अथांगारकबुधयोस्वरूपं स्वागतयाह॥ क्रूरदृ
क् सतरुणमूर्तिरुदारः पेटिकः सुचपलः कृशमध्यः श्लेष्मवाक्
सततहास्यरुचिः पित्तमारुतकफप्रवृत्तिश्च॥ १॥ ॥ क्रूरदं
गः सतरुणमूर्तिः नित्ययोवनायेतारकारविग्रहः॥ उदारोदा
रः सतरुणमूर्तिः पित्तवहुलः सुचपलोऽस्थिरचित्तः कृशमध्यः स
ततहास्यरुचिः॥ नित्यपरिहास्यशीलः पित्तमारुत
कफप्रवृत्तिः दोषत्रयोन्मूलनस्वभावः एवंविधोऽज्ञो बुधः॥ ॥

अथजीवशुक्रयोस्वरूपं वंशास्थेनाह॥ ॥ बृहत्तनुः विंगलमूर्ध
जक्षणे बृहस्पतिः मश्रेष्टमतिः कफात्मकः॥ भृगुः सुखीकांतवपुः
सुलोचनः कफानिलात्मा सितवक्रमूर्धजः॥ १०॥ बृहत्तनुरिति॥
बृहत्तनुर्यस्य स्थूलशरीरः॥ उर्ध्वजक्षणे विंगलकेशः कातरा
क्षश्चेति॥ मश्रेष्टमतिः धर्मानुगमाज्ञा कफात्मकः श्लेष्मात्मा एवं
विधो बृहस्पतिः॥ भृगुरित्यादि॥ सुखी नित्यं सुखासक्तः॥ कांत
वपुः दर्शनशरीरः सुलोचनः शोभनाक्षः॥ कफानिलात्मा श्लेष्म
मारुतप्रवृत्तिः असितवक्रमूर्धजः दृष्टावक्रः कुंचितकेश इत्यर्थः
एवंविधो भुक्॥ ॥ अधुना शनैश्चरस्वरूपं स्नायादिसार
वंचग्रहाश्रयंचवसंततिलकेनाह॥ ॥ मंदोलसः कपिलदृक् कृश
दीर्घगात्रः स्थूलद्विजः पर्वशोमकचो निलात्मा॥ स्नाय्य स्थ्यस्त

कूलगथशुक्रवसाचमज्जासंदर्कचंद्रबुधशुक्रसुरेज्यभोमाः
 ॥११॥ ॥ मंदइति॥ अलसः क्रियास्वपदः कपिलदृक्पिगा
 क्षः॥ रुद्रादुर्बलदीर्घमुच्चतरंगात्रेगात्राणिवादुर्बलोदेहः॥ स्थू
 लद्विजोहृदहृत्॥ पर्वरोमकचः रुक्षतनुरुक्षकेशः॥ अनिलात्मा
 वातप्रकृतिः॥ एवंविधोमंगलस्नायिवस्थीत्यादि॥ ॥ मदादी
 नां ग्रहाणां स्नाय्यादिसारत्वं स्नायस्थीनिप्रसिद्धार्थेति॥ देह
 वतांशानेश्वरादियो॥ स्नायुर्मदः॥ अस्थ्यान्यर्कः असृक् रुचिरं
 चंद्रमा॥ लवचर्मतद्बुधः॥ आतयोशुक्रंरेतसः संधुक्कः॥ वसा
 मेदसासुरेज्यः॥ मज्जाअस्थ्यंतर्गतोधातुविकोषः॥ सभोमः
 ग्रहरूपज्ञानप्रयोजनलगतनवांशपतुल्यतनुस्यादित्यत्रोपयु
 ज्यते॥ जन्मकाले योग्रहेबलवांससहितरूपः स्तकालजातो

सत्यमतमिति॥ अथगुणस्वरूपं यः सात्विकस्तस्यद्यास्थि
 रत्वं सत्त्वार्जवं ब्राह्मणदेवभक्तः॥ रजोधिकः कालाक्रतुस्त्रीसं
 सत्त्वचित्तः पुरुषेतिशूरः तमोधिकं वचयेदुतापरेषां मूर्खो
 रिवलसक्रोधपरोतिनिदः॥ ॥ अधुनाअर्कचंद्रयोस्वरू
 पंतोदकेनाह॥ ॥ मधुपिगलदृक्चतुरस्रतनुवितप्रकृतिः
 सवितात्मकच॥ तनूवृत्ततनुर्बहुवातकफः प्राज्ञश्चशशीमृ
 दुवाक्शुभदृक्॥ ॥ ॥ मधुपिगलागृहेति॥ मधुवपिगला
 दृष्टिर्यस्यईषत्कातराक्षः चतुरस्रतनुः प्रसारितभुजद्वय
 प्रमाणसमोऽप्ययः वितप्रकृतिः पिताधिकः॥ अल्पकचोवि
 रलकेशः एवंविधः सविता॥ तनूवृत्ततनुरित्यादि॥ तनु

भवति॥ तर्हि तु सारसश्च हतनष्टादिषु प्रश्नकोलेष्वेवं विदधातु
रूपाश्चोशदयः॥ व्याघ्रितप्रश्ने यल्लग्नयश्च नवांशकालमेव ततेन
स्वामिनो बलवशादभिहितदोषभवापीडा॥ ॥ अधुना ग्रहाणां
स्थानवस्त्रप्रभृतं शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ ॥ देवांश्चाग्निविहारको
शशयनाक्षित्युत्तरेशः क्रमादस्त्रस्थूलमभुत्तमग्निवृहत्तमं मध्यं
दृढं पाटितं॥ तान् स्यान्मणिहेमयुत्तरजता अर्काचमुक्तायसी देवा
लोत्रिशिशिरादयः शशिकुचं जग्वादिषूद्यत्सुवा॥ १२॥ ॥ देवांश्च
ग्निरिति अर्कादीनां ग्रहाणां क्रमादेवादीनस्थानानि तत्र देवता
स्थानमादित्यस्य अंबुस्थानं चंद्रमसः॥ अग्निस्थानं भौमस्य वि
हारस्थानं क्रीडास्थानं बुधस्य कोशोभांडारागारंतस्थानं गुरोः

शयनस्थानं भुक्त्वा ॥ क्षित्युत्तरः अवकरराशिः तत्स्थानं शनैश्चरस्य
एषां स्थानानां एते स्वामिनः ॥ प्रयोजनबलवति ग्रहो सुस्थानं प्रस
वज्ञानं ॥ हतनष्टादेः श्वोरादेः तदेव द्रव्यस्य वा ॥ वस्त्रमित्यादि
अर्कादिति सर्वत्रानुवृत्तिः ॥ तत्र स्थूलतंतुमादित्यस्य ॥ अभुक्तं न
वं चंद्रस्य ॥ अग्निना हतमेकदेशादग्धं भौमस्य ॥ केनाबुना हेतुकि
न्नं बुधस्य ॥ मध्यं ज्ञातिजीर्णं गुरोः ॥ दृढं कालं तत्स्थायी भुक्त्वा ॥
पाटितजीर्णं शनैश्चरस्य ॥ प्रयोजनं सूतिकावस्त्रज्ञाने हतनष्टा
दिचिंतायां बलवद्द्रवशा दस्त्रज्ञानं ॥ तं म्रं स्यादित्यादि ॥ आदि
त्यस्य तं म्रं ॥ चंद्रमसो मणिमयः ॥ भौमस्य हेमसुवर्णं ॥ बुधस्य यु
क्तिः युज्यते इति युक्तिता रिका स्यादिति ॥ रजतं हस्ते ॥ स्वस्थान
स्थस्य सुवर्णमपि मुक्ता शुक्लस्य ॥ आयकृतलोहं सीसं त्रयुनीच

पलक्षितः शुक्रस्तस्मिन्वसंतः॥ ककारोपलक्षितः रधिरजभोमः
स्तस्मिन्ग्रीष्मः॥ चकारोपलक्षितश्चंद्रस्तस्मिन्वर्षाः॥ ज्ञः स्तस्मि
न्शरत्॥ गुकारोपलक्षितः स्तस्मिन्गुरोः हेमंतः॥ आदिस्यथु
दयतिग्रीष्मः॥ तथाचबादरायणः॥ ग्रीष्ममद्यप्रवदंति कुजाका
विति॥ द्रेक्काणेरित्यस्य दुस्यतेन संबद्धः॥ द्रेक्काणेश्चोदयद्भिः श
नेश्चरादिसंबन्धिभिः शिशिरादयो ज्ञेयः एतदुक्तं भवति॥ ल
ग्नग्रहाः संभवन् शनैश्चरद्रेक्काणेलग्नगतिशिशिर एव शुक्र
द्रेक्काणो वसंतः शोमग्रीष्मः रविद्रेक्काणोग्रीष्मः चंद्रवर्षाः बुध
शरत्॥ जीवे हेमंतः अत्र मुख्योदयेन तु निर्देशः॥ तदभावे
द्रेक्काणेन बहुना मुदयेपि द्रेक्काणेनेव केचिद्बहुना मुदये बलम्

हेणेति व्याचक्षते॥ तथाचमणिथव्या॥ लग्नोपगतयो बलनास्त
दृतनिर्देश इति तत्रैव ज्ञातं लग्नयोगग्रहस्थितस्तदुक्तं क्रतुर्वाच्यः
बहुबुल्लग्नगतेषु यो बलवान् ग्रहाभावो द्रेक्काणपतेः क्रतुनिर्देशः
प्रयोजनं॥ नष्टजातक्रतुनिर्देश हतनष्टचिंतायाचेति आचा
र्येण वर्णयित्वा नुक्तं॥ उक्तं च स्वल्पं जातकं॥ क्रगाथर्वसामय
जुषामधियागुरुसौम्यभोमसिताः॥ क्रग्वेदाधिवेगुरुः॥ यजु
र्वेदाधियः॥ शुक्रः सामाधियो भोमः अथर्वधियो बुधः॥ प्रयोज
नं बलवति शरवाधिवेग्राहणे जातः स्तष्टारवापाठको भवति
॥ ब्राह्मणे चो रजाते शरवादि जानां॥ अनिष्टस्तनस्ते ग्रहेत
न्मंत्रेशान्तिरिति॥ ॥ अथग्रहाणां दृष्टिस्थानानि निसर्गदृष्टि

फलानिचप्रहर्षित्याह॥ ॥ त्रिदशत्रिकोणचतुरस्रसप्तगाः न्यवलोक
यन्तिचरणभिदृष्टितः॥ रविजामरेज्यरुधिराः परेचयेक्रमशो भवं
त्यरिवलवीक्षणेधिकाः॥ १३॥ ॥ यस्मिन्स्थानेग्रहास्थितास्तत्रिद
शादीनिस्थानादिचरणदिदृष्टितः पाददृष्ट्यावलोकयन्ति॥ ग्रहेय
स्मिन्नराशौस्थितः सप्तमाद्यः सप्ततीयग्रहेस्तिदशमश्चतथातृतीय
दशमस्थोराशौयतोपादेनचतुर्भागादृष्ट्यावलोकयन्ति॥ एवंत्रिको
णस्थानेवपंचमस्थानेअर्धदृष्ट्या॥ चतुरस्रेष्टमचतुर्थे८॥ ४ पा
दहीनदृष्ट्याऽसप्तमगो संपूर्णदृष्ट्याचरणभिदृष्टितः॥ पाददृष्ट्ये
त्यर्थः पावसाददृष्ट्यापश्यतितावत्कल्पयति॥ तथाचस्वल्पजात
के॥ दशमतृतीयेन० वपंचमेचतुर्थेष्टमेकलत्रेचपश्यन्तिपाद
दृष्ट्याफलानिचैवप्रयच्छन्ति॥ अर्थादेवग्रहोनुक्तस्थानानिपश्य

ज्ञानेश्वरस्य॥ तथातेनैवसूक्ष्मजातकेउक्तं॥ अर्कोदिताग्रमणिहेम
युक्तिरजतानिमोक्तिकलोहंवक्तव्यं बलवद्भिः स्वस्थानहेमजीवेपि
॥ तथाचबादरायणः॥ अर्कस्यताम्रमणयोहिमांशोः भोमस्यहेम
दुसुतस्ययुक्तिः॥ जीवस्यरोधंस्वगृहेस्थितस्यतस्येवहिमांशाने
श्चमुक्ताः॥ तीक्ष्णांशुदेहप्रभवस्यसीसंक्षुब्धायसंत्रपुवदन्तिच
संज्ञाः॥ प्रयोजनंस्मृतिकाग्रहेबलवद्ब्रह्मव्यस्तताहतनष्टादिचिं
तायांचद्रव्यनाशादिपरिज्ञानंतच्छुभदशायांतस्मिन्नपचयस्थ
चतदाप्तिः॥ उक्तवेषरीतेहानिः॥ देवाणोरित्यादिशशुक्लचंजगवा
दिभिः पर्यंतैर्वर्णैः संज्ञाद्येज्ञानेश्वरप्रभृतीनांनिर्देशः कृतः सु
लग्नगतेषुशिशिरादयः षड्भूतवोज्ञेयाः तत्रशकारोपलक्षितः
ज्ञानेश्वरस्तस्मिन्नुदयतिलग्नस्थशिशिराभूतज्ञेयः॥ शुक्राशे

तीतिशारावल्यो॥ सव्यंपश्यंति सदाग्रहाश्चरणादिवृद्धितः स
र्वत्रिदशत्रिकोणचतुरस्त्रसप्तमगूतासूलक्रमेणैवपूर्णपश्यंति
रविजस्तृतीयदशमेत्रिकोणमपि जीवः। चतुरस्त्रभूमिसुतः सि
तार्कबुधहिमकराः कलत्रंच॥ तथा च यवनेश्वरः॥ दोषाश्चमोषष्ट
मथद्वितीयं संस्थानशशः परिहृत्य राशीन्॥ शेषान्ग्रहः पश्यति
सर्वकालमिष्टेषु चेषां सहितो दृतिष्ठा॥ जामित्रभेददृष्टिपूलं सम
ग्रं स्वपादहीनं चतुरस्त्रयोश्च। त्रिकोणयो दृष्टिपूलार्धमाहुः दुश्चि
क्य संज्ञे दशमे च पादं॥ रविजामरेज्यरुधिर इति॥ किलेत्यागम
वचने॥ चरणाभिवृद्धित इत्यनुवर्तते॥ रविजादयः श्वरणाभि
वृद्धितः। रविजः पादपूलप्रदः॥ अमरेज्यार्धपूलदः। रुधिरौपाद

हीनफलदः॥ एतेनैसर्गिकं ग्रहाणां दृष्टिफलं स्थानवशादेतेषां य
थास्थं दृष्टिफलं मूह्यं॥ एवमेवेत्याचक्षते॥ अपरेचाहुः स्थानफू
लमेतत्तेन त्रिदशादिस्थानगतानुग्रहगशाशीनृपश्यानोदर्श
नेधिकेफलप्रदाभवन्ति॥ तद्यथा॥ तृतीयदशमस्थितानुग्रहरा
शीनृशानैश्चरपश्यन्नन्यग्रहेभ्यो अधिकफलप्रदोभवति॥ परि
पूर्णपश्यन्तीत्यर्थः॥ एवं त्रिकोणस्थो जीवः॥ चतुरस्रगातुभोमः॥
सप्तमस्थानुसूर्यचंद्रबुधशुक्राः॥ एतच्च बहुतराणामाचार्याणां
मतं॥ तथा च भगवान्गार्गिः॥ दुश्चिक्वदशमगानुसौरस्त्रिकोण
स्थानुदहस्पतिः॥ चतुर्थोष्टमगानुभोमः॥ शेषाः सप्तमसंस्थिता
नृ॥ भवन्ति वीक्षणो नित्ययुक्ताधिकफलग्रहाः॥ ॥ अधुना ग्रहा

३९

कालोपाकपतिवशादुक्तव्यः॥ अथाचमणित्थलमेपाकपतिस्तुल्यः
कालोलगोदितांशसमसंख्यः॥ वक्तव्योरिषुविषयगर्भाधानेथका
र्यसंयोगे॥ कूटलवणेति॥ भास्करादिभ्यः कटुकादिरसनिर्देशः
॥ तत्रादित्यस्य कटुकेरसः॥ चंद्रालवणस्य॥ भोमोतित्तस्य॥ बुधा
न्मिश्रस्य॥ निवादि कटुकमरीचादिषड्रसस्य॥ जीवान्मधुरस्य॥
शुक्रादाम्लरसस्य॥ सौराक्षपायस्य॥ प्रयोजनं॥ आधानकाले
योबलवास्तुत्तरसदोहदोगर्भित्याभवति॥ तथाचसाशवल्या
मासचितपेस्त्रीदोहदकोज्ञायतेवश्यं॥ मासाधिपस्यभावेः लग्न
गयोगादिभिः श्रित्ये॥ भोजनाश्रयेचप्रश्नेग्रहोदयेतत्रवाशकोद
येवा॥ तदुत्तरसान्वितभोजनमिति॥ ॥ अधुना मित्रामित्रवि

३९

धिशार्दूलविक्रीडितेनाह॥ ॥ जीवो जीवबुधो सितेंदुतनयो व्यर्का वि
भोमाः क्रमाद्द्वर्काविकुजेंद्विनाश्रसुहृदः केषांचिदेवंमते॥ सत्योक्ता
सुहृदः स्त्रिकोणभवनास्वास्वायध्याधर्मपाः स्वोच्चोरिः सुखपाः
स्वलक्षणविधिर्नान्येर्विशेषादिति॥ १५॥ ॥ सूर्यादीनां ग्रहाणां
क्रमाज्जीवादयः सुहृदः॥ तत्रादित्यस्य जीवो सुहृन्मित्रजीवबुधो
चंद्रस्य गुरुसोम्यो॥ सितबुधः एतो भोमस्य व्यर्कः सूर्यो येभ्यः स्ते
ग्रहे॥ सूर्यवर्जितः॥ एवं बुधस्य रविकुजाः वेगतांगारकाः सर्वे एवं बृ
हस्पतेः विंदुर्काविगतश्चंद्रार्कः सर्वे एवं शुक्रस्य॥ विकुजेंद्विना॥ कुजः
उदुः इनएतेविना॥ सर्वे सौरस्य॥ एवं केषांचिन्मतेन बहूनां अत्रच
तेषां शत्रुमित्रव्यवहार एवेष्ट्यादासीनव्यवहारस्तस्मान्मित्रेभ्यो न्य
अमित्रा एति केचिद्यवनेश्वरादयः॥ तथाच॥ रवेर्गुरुमित्रमतो न्य

४०

एव

थान्येगुरोस्तुभौमपरिहृत्य सर्वेषां देवनाकांशं गुनंदनस्याव्यर्के दुर्बर्जे
सुहृदः प्रतिष्ठाः॥ भौमस्य भुक् स्य राशि जन्म मित्रै रवौ बुधं देवगु
कंच विद्यात्॥ सौरस्य मित्रास्त्रिंशु जेदु सूर्याशोषान् पूहि द्विचरणं
चतुर्द्वारं॥ सत्योक्त इति॥ सत्योक्ते होराशास्त्रे सत्रिकोण भवनादारभ्य
मूलत्रिकोण राशेः स्वायधीधर्मपाः स्वाच्चायुः सुखपाः एते ग्रहस्य
सुहृदो भवन्ति तत्र त्रिकोणं तत्र द्वितीय राश्याधिपः तस्मादेवांश १२॥
स्थानाधिपः धी ५ स्थानस्य पंचमस्थानाधिपः धर्मपो ९ नवमाधि
पः स्वाच यो ग्रहोक्तस्वोच्चस्वामी आयुषो ४ मस्थानाधिपः सुख ४
स्थानाधिपः ग्रहो मित्रं भवति॥ स्वलक्षणविधिविशोधादभ्ये रप
ठितस्थानाधिपतिभिर्ग्रहेः सह नायं मित्रा मित्रविभागः कल्पनी

४०

एतं कालनिर्देशं च वैताल्लेखेनाह॥ ॥ अयनक्षणा वा सरर्तवो मा
साई च समाश्रयभास्करात्॥ कटू कलवणतिक्त मिश्रिता मधुरां मयो
चकषाय इत्यपि॥ १४॥ ॥ भास्करात्प्रभृत्य यनादिकालनिर्देशः॥
तत्रायननिर्देशो भास्करात्॥ क्षणे मुहूर्तः स्तनिर्देशः भुक् समाः
श्रंदा तु॥ वासरोदिवसस्तनिर्देशो भौमात्॥ ऋतुनिर्देशो बुधात्॥
मासनिर्देशो जीवात्॥ अर्धपक्षः स्तनिर्देशः भुक् समाः संवत्स
रस्तनिर्देशः सौरात्॥ प्रयोजनं॥ प्रश्नकालेयस्य ग्रहस्य नवांश
कोदयः स ग्रहस्तस्मान्नवांशकाद्यावत्संख्यनवांशो भवति तत्संख्या
यनादिको ग्रहोपलक्षितकालः भुभा भुभफलपक्षो वाच्यः॥ अन्ये
चेवं व्याचक्षते॥ यावत्संख्या नवांशक उदिता स्तावत्संख्या यनादि

यः विरोधादसुहृत्वं स्वचतुर्लक्षणं लक्षणविधिः॥ तेन विरोधस्तस्मादे
तदुक्तं भवति॥ अतो न्यस्थानाधिपाये ग्रहाः स्ते ग्रहस्य सुहृदो न भवन्ति॥
तथा च सत्यः॥ सुहृदः त्रिकोणं भवनाद्ग्रहस्य सुते भवेयं यथ धनं भव
ने॥ स्वजने ४ निधने ८ धर्मे स्वोच्चं भव नोशेषाः॥ ५१२३४५६७८९
तत्र द्विराश्रयधियो मित्रं संज्ञः॥ एकराश्रयधियो मध्यमः॥ अनुक्तस्था
नाधिपो रिपुः॥ वक्षति च। द्वे कानुक्तभयान् सुहृत्समरिपून्संचित्यने
सर्गिकान्ति॥ एकराश्रयधियो मध्यस्थ इति यदुक्तं तथा चंद्रार्कवेकरा
श्रयाधिपावपि मित्रं संज्ञो भवन्तः॥ तयोर्हि राशिद्वयस्याधियाभा
वात् एवञ्च राश्रयधियत्वात् एकराश्रयत्वं प्राप्नोति तथापि द्विभय एव ज्ञा
तव्यः॥ एतत्तमदानुवियुपादानार्थं स्पष्टतरं व्याख्यायते॥ तद्यथा॥
आदित्यस्य सिंहः त्रिकोणं तस्माद्वादशस्थानस्य कर्कटस्य चंद्रमा

धिपः स एकराश्याधिपे विद्वितीये रा। श्याधिपत्याभावात् रवे मित्रं सिं
हाश्रुतुर्थो वृश्चिके नवमो मेषः तयोर्भौमः॥ आदित्यस्वोच्चं मेषः सिं
हनवमत्वात् एकराशिपत्वादादित्यस्य मित्रं सिंहाकन्या मिथुनौ बुधः
तत्र द्वितीयस्थानस्थोत्कृतात् ११ अनुत्कृतरवेर्मध्यः सिंहा ३।१० तयो

र	चं	मं	बु	गु	शु	रा	
चं	र	चं	र	रमं	रा	शु	मित्रा
मं	बु	र	शु	चं	बु	बु	ति
बु	मं	शु	मं	रा	गु	गु	सम
शु	उर	शु	रा	गु	मं	मं	मित्राति
रा	०	बु	चं	बु	र	रचं	शत्रु
		रा	शु	चं	मं	मं	

धिपः शुक्रः अनुत्कृत्स्थानत्वात् ३।१० आदित्य
स्य शुक्रः शत्रुः सिंहात् ६।७ अनुत्कृत्स्थाने र
वेः शने शत्रुः॥ अथ चंद्रस्याचंद्रस्य वृषः ४।२
रविः स एकराश्याधिपे रवेः मित्रं वृषा २।५
तयोर्बुधः उत्कृत्स्थानानामित्रं वृषा ७।१२ तयो
र्भौमः १२ उत्कृत्त्वात् ७ अनुत्कृत्त्वान्मध्यः वृषा
८।११ तयोर्गुरुः अनुत्कृत् ११ स्थानतयोर्मध्यः

४२

तुल्यशत्रुः तुल्यार० चंद्रः शत्रुः तुल्यार० १२ उक्तत्वात् बुधः मित्रं ॥ ॥
 अथ सौरस्य कुंभस्त्रिकोणं ॥ ८ बुधः उक्तत्वात् मित्रं कुंभात् ४१ श्रुक्
 मित्रं कुंभात् २११ उक्तत्वात् मध्यः कुंभात् ६ चंद्रः शत्रुभात् ७
 रविः शत्रुः कुंभात् ३१० भौमः अनुक्तत्वात् सौरस्य शत्रुरिति ॥ ॥
 अधुना सप्तोक्तानि द्वेकानुक्तानि ग्रहस्य सुहृन्मध्यस्थं शत्रुं स्थः
 शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ ॥ शत्रुमंदसितौ समश्च शशिजो मित्राणि
 शेषारवेः स्तीक्ष्णं शौहिमरश्मिजश्च सुहृदौ शेषाः समाः शीतगोः ॥
 जीवेंदुल्लवराः कुजस्य सुहृदौ शौरिः सिताक्षः समौ मित्रे सूर्यसितौ बु
 धस्य हिमगुः शत्रुः समश्चापरे ॥ १६ ॥ सूर्यः सौम्यसितावरी रविसु
 तो मध्ये परे त्वन्यथा सौम्याक्षः सुहृदौ समौ कुजगुरौ श्रुक् स्य शेषा
 वरी ॥ श्रुक् शौ सुहृदौ समः सुरगुरुः सौरस्य चान्ये रयो ये प्रोक्ता सु

४२

हृदस्त्रिकोणं भवनाते मे मया कीर्तिताः ॥ १७ ॥ ॥ शत्रुमंद इति ॥ रवेः मं
 दसितः एतौ शत्रुः ॥ शशिजः सममध्यस्तः ॥ शेषाग्रहाः चंद्रांगारकगु
 रवो मित्राणि ॥ स्तीक्ष्णं श्रुति ॥ शीतगोः चंद्रस्य ॥ रविः हिमरश्मि
 जः बुधः एतौ सुहृदौ शेषाः समा इति ॥ जीवेंदुल्लवराविति ॥ कुजस्य जी
 वेंदुः उल्लवराः सूर्यः एतौ सुहृदौ ॥ शः बुधः शौरिः ॥ सिताक्षः समौ मि
 मित्रे इति ॥ बुधस्य ॥ सूर्यसितौ सुहृदौ ॥ हिमगुः शत्रुः ॥ अपरे अन्ये भौ
 मगुरु सौरिः श्रुक् शौ सुहृदौ ॥ मित्रे सुरगुरुः समः ॥ अन्ये रवि शशि
 भौमाः अरयः शत्रवः ॥ ये प्रोक्ता इति ॥ ये मया स्वत्रिकोणभाद्विषपूर्व
 त्रिकोणं भवनात् ॥ स्वस्वात्मधीधर्मपाट्यादिना ग्रंथेनोक्तं ॥ स्तएव
 ह प्रविभज्य पुनर्भूयः प्रकीर्तिताः ॥ उदाहरणत्वेन प्रदर्शिता इति ॥ ए
 व नै सर्गिकं मित्रमित्रमध्यस्ताविभागं प्रोक्ता ॥ ॥ अधुना तात्कालि
 कमित्रमित्रभागं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ ॥ अन्योन्यस्य धनव्यया

४३

यसहजव्यापारबंधुस्थिताःस्तत्कालेसुहृदःस्यतुंगभवनेप्येकेरयस्त्वन्यथा॥
देकानुत्तमपक्षेनसुहृत्समरिपून्संचित्यनेसर्गिकास्तत्कालेचपुन
स्तूतानधिमुहृन्मित्रादिभिःकल्पयेत्॥१८॥ ॥अन्योन्यस्येति॥परस्पर
रमतेषुधनादिषुग्रहस्यग्रहाव्यवस्थितास्तत्कालेजन्मनियोज्ञायावि
वाहप्रश्रेवासुहृदोमित्राणिभवन्ति॥धनस्थाना॥व्यय१२आय११सहज३
व्यापार१०बंधु४स्थानंएतेषुयोग्रहस्थितस्तत्रयस्याग्रहाव्यवस्थि
तस्तस्यसुहृन्मित्रंभवति॥सचतस्यापियउत्तमन्योन्यस्येतिसतुं
गभवनेप्येकद्वितीयेषुनराचार्याःग्रहस्येचस्वोच्चेयोग्रहस्थितः
सयस्याप्रस्थितस्वतत्कालंमित्रमिच्छति॥तच्चयवनेश्वरादयः॥त
थाचतद्वाक्यंमुलत्रिकोणधन२बंधु४कर्म१२पुत्र५व्यय३स्था
नमताग्रहेंद्राःतत्कालमेतेसुहृदोभवन्ति॥स्वोच्चाधिपोयस्य

४३

८०११०अनुत्तस्थानतुलस्थेऽतत्कालेतयोर्मध्यः८०११०शनिर्मध्यस्थः
एवंचंद्रस्य॥भोमस्यमेष४चंद्रउत्तमित्रंमेष५रवेःमित्रंमेष३६अनुत्त
स्थानात्बुधःशत्रुमेषा११२उत्तस्थानानिमित्रंमेषात्२७शुक्रअनुत्तला
त्तमध्यमेषात्१०११अनुत्तस्थानात्शानेःशत्रुः॥ ॥अथबुधस्यकन्या
मूलत्रिकोणं८१२२विबुधस्यमित्रं३१२उत्तलानिमित्रं३१८भो
अनुत्तलात्तमध्यः३१८गुरुउत्तलानुत्तलान्मध्यः३१८कन्या५१८तयो
र्मध्यःशनिःकन्या११अनुत्तलात्शत्रुचंद्रः॥ ॥अथगुरोःधन्विमूलत्रि
कोणपा१२रवेरुत्तस्थानतानिमित्रं॥धन्विचंद्रःउत्तलानिमित्रं५१२
भोमःउत्तलात्तमित्रधनुषः२३सौरःउत्तलानुत्तलात्तमध्यः५१२
८०११अनुत्तलात्शत्रुधनुषः७११०अनुत्तलात्शत्रुबुधः॥ ॥अ
थशुक्रस्यतुला४५त्रिकोणंशनिःउत्तस्थानानिमित्रंतुला२७उत्तलानु
त्तलात्तयोर्मध्यःतुला३५शुक्रस्यमीनोच्चं३६शुक्रस्यगुरुर्मध्यःतुला११अ

विकृष्टवीर्यः इति एतदाचार्यस्य नाभिप्रेतं ॥ यस्मादेतेन स्वल्पजातके
उक्तं तत्काले च दशायबंधुसहजस्वांतेषु मित्रस्थिता इति अस्य
हेन्यथा अन्यप्रकारेण ग्रहस्य ग्रहा व्यवस्थिता तत्काले स्य शत्रवो
भवन्ति ॥ अन्योन्यमिति ॥ एकराशितः पंचषष्ठसप्ताष्टनवमस्थाना
नामताश्च तत्काले ग्रहस्य ग्रहा भवन्ति ॥ इकानुत्तभयानिति पूर्वमे
व प्रदर्शितं द्विपानेकभयानतनुभयानांश्च मित्रमध्यस्थशत्रून् स
र्गिकान् शत्रून् मंदसिता वित्यादिना

५४